SINISTRALITAT VIÀRIA I JUSTÍCIA RESTAURATIVA: UNA VIA PER TRANSITAR

Necessitats ètiques derivades
d'un sinistre de trànsit i justificació
d'una resposta restaurativa
– Resum executiu

Càtedra Ethos – Universitat Ramon Llull
P(A)T – Prevenció d'Accidents de Trànsit
Novembre de 2025

Títol: Sinistralitat viària i justícia restaurativa: una via per transitar. Necessitats ètiques derivades d'un sinistre de trànsit i justificació d'una resposta restaurativa. Resum executiu

Autor: Guillem Martí Soler
Càtedra Ethos. Universitat Ramon Llull
Direcció: Francesc Torralba Rosselló
Claravall, 1-3 | 08022, Barcelona
https://www.url.edu/ca/recerca-i-innovacio/catedres-url/catedra-ethos-url
Contacte: gmarti@rectorat.url.edu

Novembre de 2025
© Càtedra Ethos. Universitat Ramon Llull
Resum executiu.
Informe complet disponible a:
http://hdl.handle.net/20.500.14342/5839
Aquest document es distribueix sota llicència Creative Commons BY-SA.

Aquest projecte ha estat possible gràcies a la col·laboració amb P(A)T – Prevenció d'Accidents de Trànsit

UNIVERSITAT RAMON LLULL
Càtedra ETHOS

P(A)T PREVENCIÓ D'ACCIDENTS DE TRÀNSIT

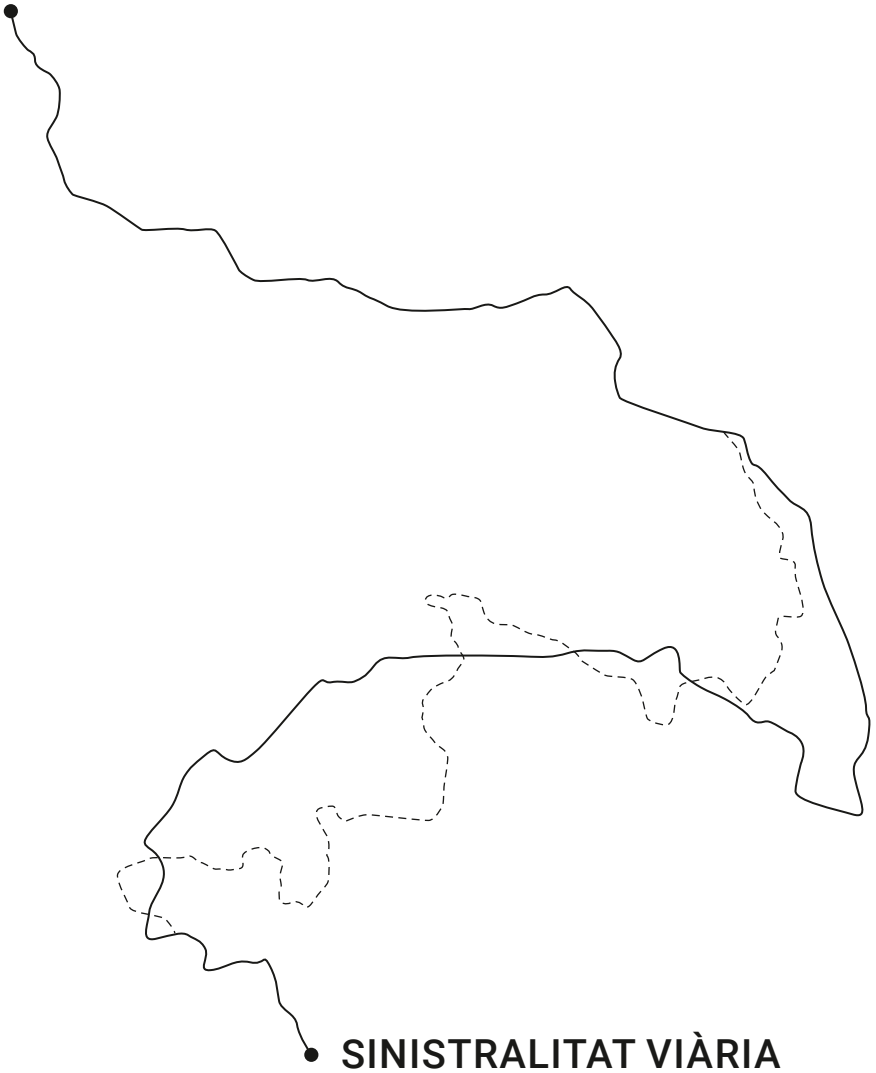

SINISTRALITAT VIÀRIA I JUSTÍCIA RESTAURATIVA:
UNA VIA PER TRANSITAR

Necessitats ètiques derivades
d'un sinistre de trànsit i justificació
d'una resposta restaurativa
– Resum executiu

▲

Càtedra Ethos – Universitat Ramon Llull
P(A)T – Prevenció d'Accidents de Trànsit
Novembre de 2025

Introducció 9

Objectius 15

Metodologia 16

1 Les necessitats ètiques derivadesd'un sinistre de trànsit 19

Necessitats de les víctimes 21

Necessitat de reconeixement 22

Necessitat de refer vincles 25

Necessitat de no-repetició 29

Necessitat de perdonar 34

Necessitats dels victimaris 37

Necessitat de demanar perdó 37

Necessitat de refer vincles 39

Necessitat de no-repetició 42

Necessitat de responsabilitzar-se 45

Responsabilització i assumpció de càrregues 47

Responsabilització i culpabilització 50

2 La resposta restaurativa a les necessitats derivades d'un sinistre de trànsit 53

La justícia restaurativa 55

Què proposa la justícia restaurativa? 55

A qui? 57

Per a què? 60

Justícia restaurativa: una justícia més ètica 63

Alguns prejudicis sobre la justícia restaurativa 65

La justícia restaurativa consisteix en una trobada entre víctima i victimari 65

La justícia restaurativa pot revictimitzar 66

La justícia restaurativa només beneficia als ofensors 67

La justícia restaurativa sempre és viable 69

Conclusions 70

Introducció

Per a aquelles persones que no s'hi veuen involucrades, un sinistre de trànsit és una petita síncope de la circulació. Després del sinistre, de seguida tot torna a la normalitat; el món ha de continuar rodant. I si no ho fa (si els treballs de condicionament es demoren, les retencions s'allarguen, les desviacions es mantenen), la notícia ja no és el sinistre, sinó l'anormalitat de la situació viària.

Les conseqüències que pateixen les persones implicades en el sinistre, doncs, queden fora del focus. En un sinistre greu, persones i famílies senceres queden devastades; sobtadament i persistentment, tal vegada per sempre. Els causants, si sobreviuen, també queden profundament marcats; potser no se n'adonen en el moment, però el més probable és que n'acabin sent conscients. En un sinistre greu, es mor o es torna a néixer, però el tall de vida és radical.

A més d'un conjunt de tràmits administratius, l'altra cosa que queda fora de la llum pública i mediàtica (atès que la sinistralitat viària no genera alarma social), són els processos judicials que poden succeir-se després d'un sinistre greu. Quan aquest implica presumptes delictes contra la seguretat viària o ha provocat una victimització greu (com possibles delictes de lesions o homicidi), s'activa la via de la justícia penal.

Els processos penals fan una funció necessària. Establir quines normes s'han transgredit, i quins béns i drets s'han vist vulnerats, dictaminar qui n'és el responsable i en quin grau, i imposar les sancions i penes convingudes; tot això cobreix una part important del sentit de

la justícia. Però la justícia penal no dona resposta a totes les necessitats que es deriven d'un sinistre de trànsit.

Sovint, les víctimes se senten insatisfetes amb allò de què s'ocupa la justícia penal, i desemparades en relació amb tot allò de què no s'ocupa. La seva experiència de la justícia, contràriament a la imatge tòpica, no reequilibra les coses, més aviat el contrari. Per la seva banda, que els infractors i victimaris no se sentin satisfets amb el procés que els condemna potser ja és el que s'espera. Molt més problemàtic és, però, que aquesta insatisfacció sigui *l'únic* que poden esperar treure'n, malgrat que la justícia penal té altres objectius més enllà de castigar.

Sense negar l'imprescindible paper funcional que té la justícia penal en la societat, és força nebulós què en treu la ciutadania en general d'un procés judicial per delictes viaris. Directament, res, perquè no hi participa ni en fa cabal. Indirectament, potser la idea que la inseguretat viària es gestiona principalment per la via de la punició, i per l'exemplaritat paorosa que se'n deriva. Que això satisfaci o no la societat ja seria una altra qüestió, ben delicada. Sigui com sigui, per poc que es reconegui que els victimaris de trànsit no *només* són malfactors que mereixen un càstig, i que la societat no està formada per anyells que *només* reaccionen a la por, es convindrà que la justícia penal deixa molts fronts descoberts.

Que la justícia penal no resol totes les necessitats derivades d'un delicte o, més en general, de la injustícia és tan evident que gairebé esdevé superflu argumentar-ho. Perquè la constatació ja no només prové dels que professen una visió crítica de la justícia convencional. Qui en canta les lloances, qui creu que l'única resposta adient al delicte és la pena del delinqüent, àdhuc qui emprèn derives declaradament punitivistes, per poc que sigui coherent, no fonamentarà la seva postura en dir que la justícia penal resol tots els problemes, sinó en ignorar-ne un grapat que requeririen solució. La qüestió passaria, doncs, per identificar quines són les necessitats i els problemes que no resol la justícia penal, siguin quines siguin les seves virtuts, i en posar-los a l'ordre del dia, dotant-los de valor i d'urgència.

La justícia penal no escolta o escolta poc les víctimes. I quan ho fa, redueix i encarrila el seu discurs als objectius que li són propis i prioritaris: dirimir els fets i establir responsabilitats. Al llarg dels processos administratius i judicials, la víctima és un testimoni dels fets (no de les vivències, ni de si mateixa), una prova de la qual cal extreure saber, confirmacions o refutacions, dins el termini i en la forma escaient. La víctima és admesa com a mera espectadora, o convocada per testimoniar del passat, mentre, sovint, la seva vida present és sotmesa a vigilància i escrutini, i el seu cos, inert o sobrevivent, dissseccionat per permetre un càlcul racional de pèrdues i indemnitzacions. Les xifres es despleguen (variables físiques del sinistre, percentatges de discapacitat, quanties econòmiques...); la víctima s'hi perd. Tot plegat, insistim, pot ser necessari per als objectius processals, però no contribueix al reconeixement i la reparació de les víctimes.

La justícia penal convoca el victimari, el posa davant el focus encegador del tribunal. Però l'ombra que es genera al seu voltant no és menys densa que l'entramat legal al qual s'enfronta. Per això es posarà en mans de professionals de la justícia, que el guiaran per un món inhòspit i que faran el possible perquè la pena no li arribi al coll. Caldrà deixar moltes coses pel camí, potser fins i tot l'empatia i la capacitat de responsabilitzar-se; o, en tot cas, posar-les al congelador. Diverses categoritzacions, tan impersonals com definitòries d'una nova identitat, es van sedimentant (situació processal, tipus delictiu, caràcter de la sentència, provisionalitat o fermesa de la pena, etc.). En aquest cas, les xifres també pesen (grau d'alcoholèmia, quantitat d'antecedents, temps de retirada del permís de conduir, quanties d'indemnització, anys de condemna...); del seu maneig processal en depenen nous talls de vida (mantenir o perdre un patrimoni, entrar o no a la presó, obtenir permisos...). Restar lligat per molt de temps a aquestes categories i xifres no és una condemna menor. Sobretot perquè rumiar-les produeix un càlcul que fa mal, però que no deixa fluir altres dolors, propis i aliens.

La justícia penal és una representació de la societat basada en la incomunicació. Protegeix la societat, però també es protegeix a si mateixa. Processa des de la distància i el tabú de l'autoritat, l'especialització i

la formalitat. Els espetecs disfuncionals de la justícia es transmeten principalment pels mitjans de comunicació, mediatitzats, polititzats i carregats de rabiosa actualitat. La majoria de la ciutadania no es comunica mai, o comptades vegades, amb la justícia penal, i sempre amb la necessitat de traducció. Val més passar per aquesta vida sense pena ni glòria judicial. Però la justícia s'imparteix cada dia, ordenant i desordenant la vida de moltes persones.

Ara bé, no ens podem conformar amb la idea que la justícia penal té límits, però no flaqueses. No es tracta que les seves funcions siguin unes de ben determinades, i no unes altres, i que no se li pugui demanar la lluna en un cove. Perquè no és només que víctimes i victimaris acabin els processos judicials amb necessitats pendents de resoldre; el problema és que, a vegades, en surten més malparats. La justícia penal no només és parcial (tota una contradicció per a un ideal de justícia); sovint també és lesiva, i no recull els plats trencats.

Tot això —la invisibilització de víctimes, victimaris i societat en relació amb la sinistralitat viària, la insuficiència de la justícia penal per donar resposta a les necessitats de totes les parts, i els danys que aquesta causa en l'exercici de les seves funcions—, tot això apunta a l'anomenada justícia restaurativa.

La justícia restaurativa és una forma alternativa de respondre a les injustícies que se sosté en la participació activa de víctimes, ofensors i comunitat, i que cerca la resolució de les necessitats i greuges de tots els implicats en la situació injusta, en comptes de limitar-se a respondre al quebrantament de la llei. La justícia restaurativa planteja una forma molt diferent d'abordar el delicte, però pot integrar-se en l'administració de Justícia i engranar-se amb els processos penals, com de fet ja ocorre en diversos sistemes penals, entre ells, el nostre. Per això, la justícia restaurativa se situa al bell mig de la tensió que hem exposat: entre la complementació de la justícia penal, allà on aquesta no arriba, i la correcció i reparació dels seus destrets.

*

L'any 2023, l'associació P(A)T - Prevenció d'Accidents de Trànsit, i la Càtedra Ethos de la Universitat Ramon Llull van dur a terme un projecte per millorar l'atenció de les víctimes de trànsit a les institucions de justícia. Es va comptar amb la participació de diversos experts i professionals de la justícia i amb el testimoni d'algunes víctimes i victimaris de trànsit. A la llum de les experiències recollides, l'horitzó de la justícia restaurativa es va albirar amb claredat. Ara, si alguna cosa va quedar també clara és que cap de les víctimes ni dels infractors que van compartir el seu testimoni havien rebut informació ni se'ls havia ofert la derivació cap a un servei de justícia restaurativa. Podem afirmar que no són casos aïllats; l'excepció a la norma és arribar a un espai restauratiu.

El projecte que dona lloc al present text entronca amb aquesta actuació prèvia. Ens proposem aprofundir i donar fonament a la idea que la justícia restaurativa pot ser una via adequada per abordar i tractar les necessitats derivades dels sinistres de trànsit amb conseqüències de victimització greu. El text és el resultat del projecte d'investigació menat per la Càtedra Ethos i P(A)T, amb l'objectiu d'analitzar si els processos que proposa la justícia restaurativa poden donar resposta a la sinistralitat viària greu en dos sentits: atenent les necessitats originades o vinculades a l'experiència del sinistre (com a víctima o com a causant), i atenent les necessitats derivades dels processos penals posteriors.

Que la justícia restaurativa pot servir per tractar les conseqüències de la sinistralitat viària no és només una hipòtesi, ni una promesa. És una realitat, perquè ja hi ha experiències de processos restauratius en casos de delictes viaris que han causat víctimes. Seria molt interessant valorar i aprofundir en els resultats d'aquests processos. Tanmateix, nosaltres hem adoptat un camí alternatiu, però que creiem igualment interessant: aprofundir en les necessitats, desitjos, expectatives i ferides obertes de víctimes i victimaris de trànsit que no han participat en un procés de justícia restaurativa (el que no vol dir, com es veurà,

que no hagin recorregut un camí personal de restauració). L'objectiu, per tant, no és confirmar o desmentir l'èxit dels processos restauratius en casos de sinistralitat viària, sinó desplegar l'ampli espectre de mancances, necessitats i propòsits, per veure si, i en quina mesura, poden ser acollides per la justícia restaurativa. L'interès, dit d'una altra manera, no se centra en les necessitats efectivament abordades o resoltes per la justícia restaurativa, sinó en aquelles que *podrien* ser-ho, i que justificadament es pot esperar o demanar que siguin emmenades per una via restaurativa.

Objectius

Els objectius específics d'aquest estudi són:

— Apropar-se, analitzar i interpretar, des d'una perspectiva ètica, les necessitats de víctimes i victimaris de sinistres de trànsit amb conseqüències de victimització greu.

—Definir en què consisteix la justícia restaurativa i exposar-ne alguns dels seus trets principals, contribuint a destacar-ne les potencialitats i a desfer algunes confusions o prejudicis.

—Valorar i justificar si la justícia restaurativa pot ser una resposta adequada a les necessitats de víctimes i victimaris de trànsit.

A través del compliment d'aquests objectius específics, es pretén contribuir als objectius generals següents:

—Defensar que les víctimes i victimaris de trànsit disposin d'una atenció postsinistre amb perspectiva restaurativa, complementària a altres recursos, serveis i dispositius socials, sanitaris i jurídics.

—Promoure que víctimes i victimaris de trànsit coneguin la justícia restaurativa i que hi accedeixin per vies fàcils, eficients, igualitàries i garantistes.

—Incentivar que els agents administratius, judicials i socials informin adequadament sobre la justícia restaurativa i ofereixin la derivació als seus serveis.

— Afavorir el coneixement de la justícia restaurativa entre la ciutadania en general.

Metodologia

L'estudi s'ha desenvolupat a partir de dues vies de recerca. D'una banda, s'ha recercat literatura i fonts documentals diverses sobre justícia restaurativa, a més de l'estudi i relectura d'un bagatge de textos filosòfics del camp de l'ètica. De l'altra, s'ha fet un treball de camp consistent en entrevistes i converses amb víctimes i victimaris de trànsit i amb persones expertes en justícia restaurativa.

En concret:

— 10 persones afectades per un sinistre de trànsit greu, de les quals 6 víctimes supervivents i 4 víctimes indirectes.

— 7 persones causants d'un sinistre de trànsit amb resultats de victimització greu.

— 1 persona implicada en dos sinistres diferents, en un com a victimari, i en l'altre, com a víctima indirecta.

— 7 entrevistes amb persones expertes, representants o professionals de la justícia restaurativa:

— Facilitadors/es del programa de justícia restaurativa de Catalunya (Departament de Justícia i Qualitat Democràtica de la Generalitat de Catalunya).

— Facilitador d'un servei de justícia restaurativa del País Basc (Projecte de mediació Konpondu).

— Facilitadora d'un servei de justícia restaurativa de Castella i Lleó (Projecte Media2).

— Facilitadora d'un servei de justícia restaurativa de Castella i Lleó (Associació Amepax).

— Responsable del servei de justícia restaurativa de Múrcia (Unitat de mediació intrajudicial de Múrcia).

— Responsables del centre per a la resolució alternativa de conflictes (ADR) de l'Il·lustre Col·legi de l'Advocacia de Barcelona.

— Presidenta del Grup Europeu de Magistrats per la Mediació a Espanya (GEMME).

En aquest text es preserva l'anonimat de les víctimes i victimaris per mitjà de la pseudonimització i de la supressió o modificació de detalls identificadors de les seves situacions particulars.

*

L'aproximació a les narratives de víctimes i victimaris no s'ha fet des d'un enfocament inductiu amb pretensions de generalització. És a dir, l'objectiu prioritari no ha estat sintetitzar necessitats comunes a totes o a la majoria de les persones implicades en un sinistre de trànsit, sinó copsar la diversitat, l'espectre ampli, de necessitats, demandes, anhels, malestars, etc.; allò que es descabdella a partir de narratives subjectives, situacionals i autorreflexionades per part dels testimonis mateixos. Per descomptat, això no exclou que s'hagin pogut identificar i fonamentar necessitats relativament transversals a totes aquestes situacions, però l'objectiu primari ha estat copsar la singularitat de les experiències, no els seus trets comuns o compartits.

El projecte s'ha desenvolupat seguint una orientació d'ètica aplicada. Pel que fa a les entrevistes, això vol dir que, sense perjudici de copsar necessitats, demandes i expectatives d'ordres molt diversos, el focus s'ha posat en aquelles de caràcter ètic i moral. Aquest biaix també afecta la nostra aproximació a la justícia restaurativa, que no ha estat de tipus tècnico-jurídic, sinó filosòfic, amb pretensions més reflexives que analítiques. Amb tot, això no significa perdre de vista les qüestions pràctiques i aplicables.

*

El document que esteu llegint és un *resum* de l'informe complet "Sinistralitat viària i justícia restaurativa: una via per transitar. Estudi de les necessitats ètiques derivades d'un sinistre de trànsit i justificació d'una resposta restaurativa". Atesa la naturalesa qualitativa i reflexiva de l'estudi, aquest resum té un valor certament limitat, perquè s'han hagut d'eliminar o reduir moltes parts importants; per exemple, diverses necessitats singulars de víctimes i victimaris, o reflexions que considerem oportunes en el camp de la justícia restaurativa. Confiem que aquest resum sigui, si se'ns permet dir-ho així, un bon esquer per animar a una lectura de l'informe complet, que podeu trobar aquí: http://hdl.handle.net/20.500.14342/5839

1

LES NECESSITATS ÈTIQUES DERIVADES D'UN SINISTRE DE TRÀNSIT

Necessitats de les víctimes

En aquest apartat exposarem algunes de les necessitats que poden tenir o experimentar les víctimes d'un sinistre de trànsit amb efectes de victimització greu.

Ens basem en el testimoni directe de les víctimes entrevistades, així com en el relat de casos i situacions per part de facilitadors/es de justícia restaurativa que han tingut contacte amb víctimes. Per tant, són necessitats subjectives; allò les persones afectades senten o experimenten com una necessitat.

Tot i que, per economia de paraules, parlem de "necessitats", en realitat ens ocupem d'un espectre molt ampli i difós de sentiments i estats intencionals. Considerem indistintament estats que s'experimenten com un desig més o menys direccionat ("voldria fer...", "m'agradaria aconseguir..."), expectatives ("espero que...", "tant de bo que..."), demandes o exigències més o menys concretes pel que fa al seu objecte i les persones o institucions a les quals s'adrecen, voluntats fermes o dubitatives, necessitats vagues o imperioses, incloent-hi inquietuds, malestars o recances que no s'arriben a experimentar com una necessitat ni a formular com una intenció.

En cap moment s'ha pretès recollir totes les necessitats derivades d'un sinistre de trànsit, ni tampoc necessàriament les més representatives o les més rellevants; sinó, senzillament, les que ens han compartit algunes víctimes, i que són "exemplars" de la diversitat i la singularitat de les experiències viscudes. Amb tot, en aquest resum només exposem una selecció reduïda de les necessitats identificades;

a l'informe complet trobareu un desplegament més extens i un tractament més aprofundit.

Necessitat de reconeixement

Hi ha una necessitat que té una presència molt accentuada en una de les entrevistes efectuades, però que remet a quelcom que considerem transversal. A més de l'èmfasi i la reiteració amb què l'expressava la persona entrevistada, la Patrícia, mare d'un fill atropellat mortalment, la volem destacar perquè la seva formulació és tan senzilla com contundent i profunda. Aquesta mare lamentava amb un pesar manifest que ningú no li donés als fets "la *importància*" que mereixien. Aquesta demanda reiterada es mostrava inequívocament com una ferida oberta d'ençà de les vivències que seguiren al sinistre; una reivindicació que emergeix directament d'una experiència que deshumanitza el tracte, banalitza el dolor i, fins i tot, humilia les persones que han patit una pèrdua. Moltes víctimes relaten la fredor o la indiferència de tracte en els processos administratius, judicials o sanitaris (la frase "em vaig sentir un simple número" apareix en més d'una entrevista). Moltes també s'han sentit partícips de situacions o processos que es qualifiquen de pur "teatre" (al·ludint a la falsedat i a la predeterminació que els caracteritza); i, en no pocs casos, han sigut testimonis o destinatàries directes d'actituds desconsiderades o poc curoses.

Quan la víctima diu "ningú no li va donar la importància que calia", sens dubte expressa un sentiment generalitzat, massiu, però val a dir que el "ningú" no és literal; és una manera emfàtica, sentida, de referir-se a certs agents el capteniment dels quals té una incidència molt significativa en les vivències postsinistre. En aquest sentit, el que reiteradament se situa com a focus principal del malestar és el sector dels operadors judicials. Topem, doncs, amb una experiència gens pacificadora, i fins i tot, revictimitzadora, dels processos administratius i penals.

“Ningú no va donar-li la importància que mereixia”.

El fet que el reclam provingui d’una víctima indirecta ens dona l’oportunitat de recalcar quelcom que és important. En aquest sentiment de menyspreu o desvaloració, trobem una clara indistinció entre el que és “propi” i el que és “aliè”, ja que el reconeixement que troba a faltar la víctima no la concerneix mai a ella sola; la víctima reclama en nom propi, però també amb la veu dels altres, com a representant d’una família, d’una comunitat afectada, d’un conjunt entrellaçat d’històries de vida que s’han estroncat. D’una banda, els familiars i persones properes guarden, preserven, la memòria de les víctimes absents. El menyspreu que senten en carn pròpia és, molt sovint, un reflex directe de la despersonalització a la qual els processos administratius i judicials sotmeten les víctimes. Aquests processos, en part pel bé de llurs objectius, es veuen obligats a objectivar, formalitzar, quantificar, commensurar —i, doncs, sí, a respondre a la pregunta terrible: quant val la vida d’un infant?—; la víctima malda, en canvi, per mantenir viva la persona, la singularitat de qui va ser, i encara és i serà, el fill *únic*.

D’altra banda, en el discurs de la mare afectada es feia molt explícit que “donar importància” als fets volia dir reconèixer la gravetat i la irreversibilitat de les conseqüències (“[el victimari] ens ha tret tot el que teníem”), però també la seva multiplicitat i extensió. A més del nucli familiar, amb una complexa i diversa simultaneïtat de dols, la

mare destacava, per exemple, l'afectació intensa i de llarga durada en les amistats de l'infant.

Podem afegir que aquest reclam és molt il·lustratiu del caràcter específic que tenen algunes necessitats de les víctimes, ja que es tracta d'una necessitat d'espectre ampli, d'objecte difós. Quan la víctima demana que "se li doni importància", no està enfocant un objecte o aspecte definit i concret (no es tracta de donar-li importància a això o allò, d'aquesta o d'aquella altra manera), ni expressa una necessitat puntual i finalista (quelcom que, en un determinat moment, es podria veure satisfet o resolt). Per bé que la persona visualitza escenes i situacions concretes (especialment de caràcter negatiu), el que reclama és donar-li importància "al que ha passat", amb tot l'estol, múltiple i inacabable, de conseqüències; és a dir, no al que ha passat com a episodi, sinó com a vivència profunda, perdurable, encara viva. "Donar-li importància" és, doncs, una necessitat transversal, contínua, que impregna múltiples objectes i situacions.

Tot plegat té una implicació pràctica de primer ordre: mentre que és complex i delicat donar satisfacció a aquesta necessitat (i sobretot, insistim, no és possible considerar-la resolta d'una vegada per totes), és, en canvi, extremament fàcil malmetre-la. No sempre és senzill saber en què consisteix, per a cada persona, "donar-li la importància que cal". Per contra, són imatges, paraules i gestos molt localitzats i concrets els que concentren el sentiment de menyspreu. L'apuntalament de la dignitat fragilitzada requereix atenció, cura i disposició constants.

Necessitat de refer vincles

Una de les necessitats que més es destaca per part de les víctimes és la que té a veure amb la reparació o reconstrucció interna de les famílies i persones properes afectades. Tot i que no sempre és així, en la majoria dels sinistres de trànsit el causant és una persona desconeguda, mentre que la tragèdia viscuda passa a ser un element indefugible i constant en les relacions nuclears de les persones afectades; en paraules d'una de les persones entrevistades: "El causant es creua un dia en la teva vida i se'n va; però deixa el mal". Un mal que mai és individual, i que incideix en els vincles que han estructurat pregonament i quotidianament la vida i la identitat de les víctimes. Enfront d'això, el que sovint expressen les víctimes no són desitjos o propòsits molt concrets, sinó, fonamentalment, la consciència del "pes", de les ferides obertes, dels afers pendents.

A l'assumpció de la pèrdua, amb conseqüències a vegades irremuntables per a certs membres de la família, s'hi sumen canvis profunds en la vida quotidiana, l'afrontament de responsabilitats noves, i fortes càrregues econòmiques, físiques, emocionals i socials. Com que en molts casos això succeeix en un conjunt de relacions que es trasbalsa i trontolla, però que continua sent el rerefons relacional que acompanya la vida de les persones, l'efecte fonamental n'és una necessària i decisiva transformació dels rols. Qui cuidava pot passar a ser cuidat, qui era infant es fa adult de cop, els que sempre hi eren, se'n van, i qui no s'esperava, apareix; els vincles més sòlids es debiliten, i les distàncies més insalvables, de cop, es fan molt curtes; més en general, i de molt diversa manera, tothom ha d'aprendre a relacionar-se de nou amb aquells i aquelles amb qui s'havien consolidat formes de ser i estar, hàbits, expectatives, estils de comunicació, reciprocitats i asimetries.

En fi, amb diferents graus de profunditat i autoconsciència, totes les persones de l'entorn proper han de redefinir *qui* són, perquè la pèrdua o la modificació d'un vincle significatiu no deixa indemne la pròpia identitat; i això inclou, indefectiblement, redefinir qui soc per als altres i qui són els altres per a mi.

El testimoni de l'Elena, supervivent d'un sinistre de trànsit, ofereix un exemple il·lustratiu d'això. El sinistre canvia la relació amb els seus germans, i això, de forma indestriable a com canvia també la relació dels pares amb els fills. No són mai relacions bilaterals, sinó sempre la constel·lació en conjunt, la que es desplaça, i no hi ha punts fixos en aquest moviment. L'Elena sentia un pesar molt viu per les conseqüències –literalment per les "pèrdues"– que havien patit els seus germans perquè les atencions parentals s'havien hagut de centrar prioritàriament en ella. En el context d'una relació amb els germans que en absolut no es qualifica de dolenta, s'hi expressa una tristor, un sentiment de deute, àdhuc de culpa, un fons de no-dit, que la víctima reconeix no atrevir-se encara a tractar obertament.

Cal remarcar que aquests sentiments no s'adiuen amb la idea d'un deteriorament de la relació amb els germans; més aviat es podria dir que el vincle s'ha enfortit, travat, forjat, però justament a partir d'una deriva de silencis, d'implícits, d'involuntaris... Això és important: tot sovint, la metàfora d'un enfortiment o debilitació, proximitat o distanciament, dels vincles, no és suficient; el que ocorre és que les relacions es fan més intricades, sobredeterminades, fins i tot enigmàtiques. La sempre benvinguda, i a vegades indispensable, "conversa pendent", no pot pretendre il·luminar tot aquest fons.

No s'ha de pensar, doncs, que el tall o la separació passa únicament entre aquells que han patit el sinistre i els altres. El tòpic diu que les persones que han viscut juntes un trànsol estan més unides; no només comparteixen quelcom que ningú més ha viscut, sinó que en certa manera també comparteixen el procés de reconstrucció, de readaptació i de dol. En tant que tòpic, hi ha bona part de veritat en això. Sens dubte, la història mostra que a diferents nivells de col·lectivitat, el trauma crea comunitat de dolor, de memòria i de suport. Ara bé, dins d'aquesta comunitat, fins i tot en l'estretor dels llaços familiars, hi ha fractures, distàncies, encapsulaments. No hi ha mai una única memòria, un únic relat; la vivència com-*partida* uneix i separa alhora. De fet, el que també es demostra és que, quan hi ha sentiments d'adhesió o fusió col·lectiva davant d'uns fets traumàtics, aquests es basen en identificacions imaginàries, projeccions i sobreentesos, que

“Amb la família ens hem d’estar perdonant coses contínuament”.

ajuden a reduir la complexitat i a sostenir la coherència, però que sobresurten sobre un magma subterrani de corrents no explicitades. En aquest sentit, es podria dir que tota comunitat, almenys en aquestes circumstàncies, ho és sempre del *secret* (no pas en un sentit negatiu): el secret no només separa “els que ho han viscut”, “els que saben” (què és patir un sinistre de trànsit), dels altres; el secret també separa “internament”: es comparteix el secret *en secret*, això és, sense acabar de saber mai què ha viscut l’altre.

El relat de l’Ariadna, supervivent d’un sinistre de trànsit, aprofundeix força en l’afectació que aquest fet ha tingut en les relacions familiars. També apareix la idea d’un entorn en què no es parla massa del tema, en què les dinàmiques i els vincles s’han transformat, en què els desitjos, les decisions i les expectatives repercuteixen en uns i altres, i en què els sentiments són coneguts per tots i, alhora, profundament particulars, i a vegades, conflictuals. En un moment de l’entrevista, explica que “ha calgut molta ‘teràpia familiar’ perquè jo entengués per què ells [els pares] estaven tan enfadats, i ells entenguessin per què jo no ho estava”. La reconstrucció intrafamiliar és contínua i interminable, perquè depèn de processos d’interpretació i d’autoreflexió, de *re*-coneixement i *des*-coneixença, subjectes, entre d’altres, al curs de noves experiències i transformacions personals. L’Ariadna, per exemple, explica que la seva perspectiva de les coses va canviar, i que es va tornar

més comprensiva amb els sentiments mostrats pels pares, quan ella va ser mare. Amb tot, posa molt d'èmfasi en què la seva reconstrucció personal ha comportat assumir que "no em puc fer responsable de com ho ha viscut i de com ho sent cadascú".

En una formulació genial per tot el que sintetitza, l'Ariadna diu que, amb la família, "tota l'estona hem d'estar perdonant-nos coses mútuament". És molt revelador, perquè, d'entrada, no es tracta pas d'haver-se de perdonar greuges o torts importants; ni tan sols, i això encara és més revelador, coses que es puguin qualificar pròpiament d'errades. L'Ariadna es refereix més aviat a com, tot sovint, les paraules, les actituds, les intencions o les mostres de sentiments més quotidianes i aparentment desvinculades de la "memòria" del sinistre, s'han de fer perdonar perquè, involuntàriament, desvetllen rosecs, malentesos, suspicàcies, reguards; és a dir, que, inadvertidament, qualsevol cosa és susceptible de connectar amb el rerefons de vivències del sinistre i de fer sentir la fiblada del seu sediment emocional.

De la constel·lació familiar, se'n destaca la germana. L'Ariadna relata com fou d'unida la seva infantesa. Tot i que, en fer-se grans, les vides comencen a diferenciar-se, és el sinistre el que trenca irreversiblement el sentiment d'unió, de compenetració o d'aliança. El sinistre és la bifurcació; a partir d'aquest, els camins comencen a divergir inexorablement i progressivament. L'Ariadna relata un còctel complex de sentiments. Hi ha culpabilitat per part de la germana, tant en el moment del sinistre ("si hagués... si no hagués..."; com sol passar, els familiars senten que van fer quelcom que va propiciar el sinistre, o que podrien haver fet alguna cosa per evitar-lo), com pel fet que la vida de l'Ariadna queda en suspens durant un temps llarg de recuperació i convalescència, mentre que la de la germana, volent i dolent, continua endavant. I hi ha, sobretot, frustració i nostàlgia per aquesta separació de camins. El punt clau es mostra en l'escena següent: quan, anys després del sinistre, la germana assisteix a una xerrada en què l'Ariadna explica la seva experiència, compungida li expressa que s'alegra moltíssim que ho hagi viscut així i que ho pugui explicar com ho explica, però, diu la germana, "jo no podria; el que expliques no té res a veure amb com ho he viscut jo". Hi ha res de més evident i

elemental? Com no haurien de ser profundament diferents el relat de la víctima directa supervivent i el de la germana? Però, alhora, no s'expressa aquí la recança més natural i comprensible? L'Ariadna, per fortuna, ha sobreviscut; però és en aquesta escena, en aquesta recança, que es fa evident allò de què cal fer el dol. No hi fa res la distància física i la diversitat de vides entre unes germanes que van créixer juntes, mentre perviu el sentiment, la ficció, si es vol, d'una aliança o compenetració íntima. El que es fa difícil d'acceptar és que s'hagi viscut "el mateix" de formes radicalment diverses, que cadascú tingui la seva memòria, el seu relat, contradictori, oposat, o, com a mínim, inabastable per l'altre.

Necessitat de no-repetició

Una de les professionals de la justícia restaurativa entrevistades és taxativa: considera que l'ànim punitivista es dona sobretot en aquelles persones que no han experimentat una victimització greu derivada d'un delicte; en canvi, "el que volen les víctimes, per sobre de tot, és que no torni a passar; que el que han viscut elles no ho pateixi ningú més".

Aquest desig de no-repetició té dues realitzacions possibles, no excloents. D'una banda, la víctima pot necessitar adquirir la seguretat o, almenys, la confiança, que l'infractor que ha causat el dany no reincidirà. Si bé aquesta necessitat pot estar present en molts casos, és comprensible que es doni de manera especialment intensa quan el sinistre ha estat fruit de conductes viàries irrespectuoses, negligents, temeràries o que ja responien a un cert cicle de reincidències. És el cas, paradigmàticament, dels sinistres en els quals hi intervenen decisivament factors com el consum d'alcohol o drogues, o una conducció que contravé les normes de circulació de forma intencionada.

En general les víctimes semblen ser molt conscients que aquesta seguretat no pot provenir d'un enduriment dels càstigs, sinó únicament de la responsabilització dels victimaris mateixos. Confiar que l'infractor ha pres consciència dels fets i que n'ha assumit la responsabilitat

és clau per satisfer el principi de no-repetició. I quant a això, moltes víctimes no demanen grans declamacions o espectacles de contrició per part dels victimaris, sinó compromisos, propòsits, accions. Són diversos els casos relatats en què les víctimes rebutgen qualsevol mena de contacte o comunicació amb els victimaris, però reconeixen que s'han sentit (o que se sentirien) profundament reparades pel fet que el victimari dugui a terme accions que expressen una clara i sincera responsabilització.

D'altra banda, al marge de la implicació dels victimaris directes, la necessitat de no-repetició de les víctimes es posa de manifest també en diverses formes de compromís, de participació i d'activisme en pro de la reducció dels sinistres de trànsit. En aquest cas, l'accent ja no es posa en les accions dels infractors que les víctimes poden rebre com a reparadores, sinó en la disposició activa per part de les víctimes de promoure canvis en l'entorn social i, de retruc, naturalment, en el seu procés de reconstrucció personal. Des de la col·laboració en accions, projectes i campanyes cíviques i comunicatives, passant per la seva participació en programes de formació i sensibilització, fins a un més estable lligam amb entitats o associacions de l'àmbit; es tracta de formes de compromís cívic, ètic o polític que poden tenir un significatiu efecte reparador en les víctimes, pel sentiment d'agència, de responsabilitat i d'influència que impliquen o, en funció dels contextos i de les persones, per les transformacions concretes percebudes en els infractors.

No cal dir que, com tota forma d'activisme, sempre hi ha el risc de la frustració i el desencant. La gran majoria de víctimes atorga un lloc preeminent a la conscienciació, la sensibilització i la formació, tant de la població en general com, en particular, dels conductors que ja han incorregut en conductes de risc, antireglamentàries, delictives o que han causat víctimes. Però una part important de les que tenen, o han tingut, compromisos actius amb la prevenció i la conscienciació, traspuaven amb més o menys intensitat una clara ambivalència en aquest sentit, entre el desengany i la tenacitat, entre el desànim i l'afany, entre la frustració i l'esperança.

“No vull veure’l... però seria feliç de saber que s’ha responsabilitzat”.

Un capítol a part mereixerien aquelles accions que responen al que hem anomenat “desig de no-repetició” i que interpel·len explícitament a administracions públiques i institucions diverses amb implicació en la gestió de mobilitat i en la seguretat viària. Cal deixar-ho clar: si parlem de necessitats de les víctimes de trànsit, cal contemplar també la possibilitat que aquestes necessitats concerneixin les referides institucions i organismes públics; i no pas en tant que agents que tenen incidència directa en l’atenció postsinistre, però que resten desvinculats de l’ocurrència del sinistre mateix, sinó específicament en tant que tenen una implicació molt difícilment negable en el plexe de causes i factors propiciadors o concurrents del sinistre (no necessàriament des del punt de vista jurídic, però sí des del punt de vista social, ètic i, fins i tot, polític). Això obre una complexa perspectiva en el camp de la dilucidació i determinació de les responsabilitats d’un sinistre de trànsit. Perspectiva que, per abstrusa que sigui, no es pot eludir quan ens situem en l’horitzó de la justícia restaurativa, i que, en canvi, la justícia penal ordinària ens ha, per dir-ho així, malacostumat a bandejar.

És cert que l’exercici de la justícia requereix d’un inevitable retall de les cadenes de responsabilitat. Però no és menys cert que tots els sinistres de trànsit són, en més o menys mesura, multicausals i apunten a tipus i graus diversos d’implicació ètico-política. Vegem-ne tres exemples.

El fill d'en Gael va morir atropellat per una moto a la sortida de l'escola. Sense menystenir la responsabilitat del conductor, el focus de malestar i de reclamacions de la víctima se centra en el fet que el sinistre es dona en un entorn que hauria de ser segur per als infants. El cas és especialment il·lustratiu perquè no es dona una infracció penal per part del conductor, i, en canvi, el procés judicial tendeix a "culpabilitzar" la víctima, centrant-se en el fet que l'infant va "saltar a la calçada". La posició d'en Gael és tan simple com reveladora d'allò que socialment hem normalitzat: és acceptable que, en un entorn escolar, el fet que un infant de cinc anys baixi de la vorera pugui tenir conseqüències fatals, àdhuc quan els conductors respecten les normes de circulació? A partir d'aquí, el relat d'en Gael és el d'una llarga, constant i reiteradament frustrada lluita perquè, judicialment, es tingui en compte la multifactorialitat del sinistre, i perquè, políticament i socialment, es prengui consciència i es posin mesures per protegir els entorns escolars dels riscos de la circulació viària.

La Cloe és víctima supervivent d'un xoc frontal amb un camió que va envair el carril contrari, per on circulava ella. L'infractor va morir en el sinistre; la Cloe va quedar greument ferida i amb seqüeles permanents. Durant el procés judicial, gràcies a l'aportació d'un testimoni, la Cloe va saber que el conductor del camió, no només estava sota els efectes de l'alcohol i altres drogues en el moment del sinistre, sinó que era addicte a diferents substàncies, amb un consum molt regular i des de feia temps. A l'entrevista, la Cloe diu que quan ara pensa en el victimari, el veu "com un malalt", i apunta clarament a la responsabilitat de l'empresa de transport per a la que treballava. Expressa el seu estupor: "Com pot ser –diu– que aquest home estigués treballant en aquestes condicions? Que no passés cap control [per part de l'empresa]? Que no se li impedís conduir?". I conclou: "Aquest home no hauria de ser mort; hauria d'haver estat en rehabilitació".

Per part de la persona causant, hem tingut coneixement d'un cas amb implicacions similars. En Miguel era transportista, i en un dels itineraris va provocar un sinistre en què va morir una persona. Quan relata les causes del sinistre, en Miguel no evadeix en cap moment la responsabilitat. Ara bé, el seu discurs és prou eloqüent sobre els

perills que implica la feina de transportista i sobre les infraccions sistèmiques a les quals constreny aquest sector: a més d'explicar que, abans de produir-se el seu, ell ja havia perdut més d'un company de feina en sinistres de trànsit, el testimoni relata riscos completament integrats en el dia a dia de la professió, com la manca de son entre rutes, la quantitat d'hores de conducció sense aturades, la velocitat sistemàticament per sobre del reglamentari o l'excés de pes en els vehicles de transport.

No cal dir que tots aquests casos, particularitats al marge, són exemplars d'una realitat que afecta un immens nombre de sinistres de trànsit. Per tant, insistim: són casos que ens alliçonen sobre tot allò que quotidianament assumim com a "normal" o que, en tot cas, no ens revolta. Quants sinistres de trànsit tenen a veure amb situacions perfectament identificades per part dels cossos policials o institucions que han de vetllar per la seguretat viària? Quants s'esdevenen en entorns urbans que haurien d'estar més pacificats? Quina incidència té en la sinistralitat viària la crua competitivitat entre les empreses de transport per reduir temps i costos? I el món empresarial en conjunt en la dinàmica d'externalització de riscos? I quin paper hi té la ciutadania cada vegada més abonada a les compres per internet, en les que s'espera, àdhuc s'exigeix, poder disposar dels productes en la immediatesa d'un clic i amb enviament gratuït? Sense caure en la indistinció de la nit, en què tots els gats són negres, és evident que institucions, agents públics i privats diversos i ciutadania en general són invocats en la multifactorialitat que caracteritza molts sinistres de trànsit.

Necessitat de perdonar

Hi ha víctimes de trànsit que diuen estar *disposades* a perdonar el causant del sinistre. En la majoria dels casos, això vol dir que acceptarien perdonar o, almenys, que considerarien la possibilitat, si el victimari els ho demanés i es donessis un seguit de condicions (per exemple: mostres de penediment, de responsabilització, etc.). Per descomptat, també n'hi ha que es *neguen* a perdonar, independentment del que pugui dir o fer el victimari (de fet, si ens basem en les entrevistes, aquestes són majoria). Ara bé, n'hi ha algunes, i en això volem posar el focus, que *necessiten* perdonar. És a dir: no només estan obertes a fer-ho, sinó que en senten la necessitat, s'hi veuen impulsades, ho experimenten com un deure o com un pes del que es volen alliberar.

En Dani va patir un sinistre de trànsit quan un conductor ebri va envair el carril per on ell circulava en moto. La història del Dani, incloent el desig d'adreçar-se al victimari per perdonar-lo, es pot veure en un documental disponible a internet[1]. En un moment del documental (27:01), en Dani diu: "Vull perdonar la persona que em va canviar la vida", i immediatament matisa: "No és que vulgui; necessito perdonar-la per continuar endavant". És un cas que respon al que dèiem: es vol perdonar sense que el victimari hagi demanat perdó prèviament ni fet res en el sentit de mostrar responsabilització, penediment o interès per a la víctima. I, a més, el perdó no s'experimenta com una mera disposició o un desig; és quelcom que "fa falta"; significaria "treure's un pes de sobre" i "tancar una etapa de la meva vida".

En efecte, el documental il·lustra el procés de recuperació i d'adaptació del Dani a una vida nova, i deixa clar que es concep aquest procés com una etapa singular i determinada, una etapa de deu anys que va des del sinistre fins al moment en què la víctima sent que ha culminat un camí de reconstrucció personal. És a dir, bo i que és clar que hi ha seqüeles que són permanents i processos de dol als que no és senzill assignar-los un final, la narració de la víctima estableix una fita, un

1 *Mil sorrisos y un perdón* (dir. Bruno Nieto): https://youtu.be/FlgC5UiKFE0?si=ULspPcFH-VJxkxRpM

“La vida t’ha donat una segona oportunitat. No et recriminaré res”.

sentit emfàtic de canvi d’etapa. I és precisament en aquest punt que emergeix la qüestió del perdó com allò que manca, allò que completaria el procés i permetria tancar una etapa per començar-ne una altra. La concessió del perdó es viu com un punt d’inflexió que permet deixar enrere uns sentiments (la víctima parla de treure’s de sobre l’odi i la rancúnia) i una forma de memòria (potser més obcecada, més apesarada), tal com expressa la metàfora del pes, de la resistència, del que dificulta tirar endavant. Amb el perdó comença un nou camí perquè comença una nova forma de mirar el camí ja recorregut.

És notori que la història del Dani reprodueix la temporalitat que s’acostuma a tenir en ment quan es parla del perdó. En efecte, se sol entendre o esperar que, després del dany, vingui primer el ressentiment, l’odi, l’afany de venjança o de càstig, i després, passat un temps, i alguna cosa més que el temps, pot obrir-se la possibilitat del perdó, com a disponibilitat, voluntat o necessitat de la víctima. Per això és important puntualitzar que aquesta temporalitat no és l’única, ni la més freqüent. De fet, cap de les víctimes amb les quals hem conversat respon a aquest model; és a dir, no descriuen els seus processos de recuperació com desembocant en la voluntat o la necessitat de perdonar. Només una, a la que ara ens referirem, ha fet el pas de perdonar per iniciativa pròpia, però no sota la idea d’una culminació o un tancament d’etapa. Per contra, n’hi ha vàries que no relaten els primers

moments del postsinistre com la fase àlgida del ressentiment, sinó més aviat com un moment en què, prenent literalment les paraules de l'Ariadna "l'empatia està pels núvols", seguit d'una fase de refredament, distanciament o, aleshores sí, emergència del ressentiment.

El testimoni del Simó també expressa una certa necessitat de perdonar. El sinistre en què van morir tres persones, entre les quals el fill d'en Simó, va implicar un únic vehicle i fou causat perquè el conductor, amic de la família, es va adormir, provocant una sortida fatal de la carretera. El sinistre, per tant, a més del xoc intern en cada nucli familiar, esberla lligams amicals fondament consolidats. Aproximadament un any després del sinistre, per iniciativa pròpia, en Simó visita el jove causant del sinistre per perdonar-lo. Concretament, segons el seu record, li diu: "La vida t'ha donat una segona oportunitat. Ets viu. És un regal. Si et puc ajudar en res...".

El cas del Simó planteja una temporalitat del perdó diferent. Tant pel temps objectivament transcorregut, com pel relat que es fa del procés postsinistre, és innegable que és un perdó que es dona en un procés de dol que ha fet passos significatius. Ara bé, no és un perdó amb el caràcter de resultat, fruit o desembocadura d'un procés. És un gest que sembla més aviat situar-se com una part intrínseca del procés de dol, i més en particular, com allò que pot fer que aquest sigui "millor". És, en efecte, amb la qualitat, la profunditat o la virtut del dol, i no pas amb el seu acabament o superació, que en Simó relaciona el perdó. Així, el perdó sembla possibilitat pel dol i, a la vegada, ofereix la possibilitat de prosseguir-lo, de no desencaminar-lo i de fer-lo més fort.

Necessitats dels victimaris

Ens ocuparem ara de les necessitats que poden sentir les persones que han causat un sinistre de trànsit amb conseqüències de victimització greu.

Valen aquí les mateixes consideracions que hem fet en el cas de les víctimes: exposem necessitats subjectives, extretes i interpretades a partir de converses amb persones causants de sinistres de trànsit. Emprem "necessitat" en un sentit ampli, com un conjunt heteròclit d'estats d'ànim que inclou desitjos, anhels, malestars, propòsits, sentiments de manca, demandes, etc. Finalment, en aquest document seleccionem i resumim només algunes de les necessitats que trobareu exposades en l'informe complet.

Necessitat de demanar perdó

Una necessitat recurrent entre els victimaris de trànsit és la de disculpar-se o demanar perdó. Sovint, el seu relat posa el focus en l'aparició d'aquest sentiment just després del sinistre, i en el caràcter imperiós que tenia en aquell moment. També de forma recurrent, aquest record està immediatament lligat al de la negativa o prohibició per part dels advocats, al veto a qualsevol forma de contacte amb les víctimes.

Cal dir que els advocats compleixen amb la seva obligació quan previenen els seus clients d'emprendre accions que poden perjudicar-los en el procés judicial, i també estan protegint les víctimes d'un contacte inoportú i retraumatitzador amb els seus victimaris. Ara bé, és molt més qüestionable que la resposta a la demanda del victimari hagi de ser un rebuig frontal i rotund. El que preval en el record dels testimonis, en efecte, no és un acolliment ni una comprensió de la demanda, menys encara una derivació, sinó un refús sec: "Oblida-te'n", "ni se t'acudeixi".

“Volia disculpar-me, però l’advocada em va dir que m’ho tragués del cap”.

La necessitat de demanar perdó que senten molts victimaris és l’acme d’un impuls d’adreça a l’altre que, sense cap dubte, cal valorar i conduir adequadament, i que potser no és adient dur a realització, però que tampoc pot caure en terra eixorca. Potser només és una compulsió, i una compulsió forassenyada, però és el signe d’una assumpció dels fets i d’una intenció de reparació que, després, el procés penal, així com, si es dona, el pas per la presó, poden fer descarrilar.

En aquest sentit, és força significatiu que, en comparació amb la intensitat amb què experimenten la necessitat de demanar perdó just després del sinistre, aquells victimaris que passat el temps encara la senten, ho fan de manera més apaivagada o esmorteïda. Per dir-ho així, ha deixat de ser una necessitat, per passar a ser una recança, un desig, amb un horitzó més llunyà i indefinit. Sens dubte, això pot tenir a veure amb el refredament sobtat i contundent que rep la voluntat de perdó per part dels advocats. A això cal sumar-hi que durant el procés judicial poden donar-se escenes o senyals que facin sentir al victimari que no hi ha la més petita possibilitat de rebre el perdó. Independentment de si la interpretació que en fa el victimari és correcta, l’important és que aquesta vivència queda com fossilitzada, immune al pas del temps. La pèrdua de contacte amb les víctimes, la culpabilitat i l’absència del que enfoquem com a perspectiva

restaurativa, convergeixen en la incapacitat del victimari de pensar que la víctima pot haver variat la seva postura. En altres paraules: el victimari que ha travessat un considerable procés d'elaboració, un procés inconclús però significatiu de responsabilització i de dol (de les pèrdues que ha suposat per a ell la comissió del delicte), i, per tant, que pot verificar en ell que una transformació postsinistre és possible, no projecta aquesta possibilitat en la víctima.

Diferir la petició de perdó, no decidir-se a fer el pas que, just després del sinistre, s'experimentava com una necessitat, pot respondre, alhora, a diferents factors. Com acabem de dir, pot deure's, simplement, al *temor* de no ser perdonat. Però també pot respondre a la *voluntat* no ser perdonat. És ben plausible que el victimari encara molt culpabilitzat, tendeixi, o encara més, necessiti, conservar o projectar una imatge rancorosa de la víctima, a fi i efecte de confirmar-se en la seva imperdonabilitat. L'escena, viscuda o imaginada, de la recusació per part de la víctima val com la condemna definitiva i irrevocable que el victimari sent que mereix. I encara es pot afegir un tercer factor. No acabar de decidir-se a demanar perdó, protegeix la culpabilitat, en tant que la confirma o la conserva, però també protegeix d'una altra cosa: de *l'abisme* de ser perdonat; o sigui, de la llibertat. El perdó és l'obertura, la possibilitació de l'avenir. La víctima no sabrà mai del tot què està fent, a què i a qui li està donant pas, quan perdona; el victimari tampoc, quan rep el perdó.

Necessitat de refer vincles

Haver causat un sinistre amb resultats de mort o de ferits greus, passar sobtadament de ser un conductor més, tal vegada un infractor recurrent, a ser victimari, té implicacions evidents en els vincles familiars i íntims. Les conseqüències poden ser devastadores si tenim en compte que, a l'impacte dels danys provocats, s'hi sumarà, en més grau o menys, l'impacte de les conseqüències penals que caldrà assumir.

En més o menys mesura, d'una manera o altra, doncs, el victimari s'enfronta a la dificultat de sostenir i a la necessitat de reconfigurar els seus vincles. De forma similar al que passa en el cas de les víctimes, és possible que aquesta necessitat no emergeixi fins que les aigües de la riuada d'esdeveniments no s'enretiren. És també possible que la necessitat, com a tal, ni emergeixi, però sí, almenys, les fractures que tot plegat ha produït en l'estructura relacional. Continuant amb la metàfora, una estada llarga a la presó, combinada amb antecedents familiars i socials complexos, pot deixar les aigües indefinidament empantanades.

És cert, però, que en el discurs dels victimaris la qüestió dels vincles no és tan explícita ni es descabdella amb tanta facilitat, en comparació amb les víctimes. Tendeix a predominar una alternativa: o bé, en els casos de menor responsabilització, els victimaris semblen marcats per una certa analgèsia emocional que fa que restin distanciats, tant dels danys provocats en l'entorn de les víctimes, com dels danys produïts en els seus propis entorns familiars; o bé, en els casos de més culpabilització, és precisament aquesta la que fa que, només superficialment, puguin abordar el que "per culpa seva" s'ha esdevingut en llurs relacions afectives.

Alguns testimonis relaten que el primer que s'esdevé després del sinistre és un bloqueig, un aïllament, una incapacitat per seguir desenvolupament els rols familiars i, més profundament, per sostenir els vincles afectius. Després d'aquest esvoranc inicial, si se supera, els vincles es poden anar restituint i transformant. Però l'horitzó ha canviat radicalment. Els victimaris amb una interiorització aparentment més reeixida de tot el que han hagut de viure, són molt clars i taxatius quan diuen que la seva forma de viure i de "prendre's" les coses, s'ha transformat decisivament.

Tal com vèiem en el cas de les víctimes, algunes relacions queden marcades per un horitzó de reconstrucció indefinit i constantment obert. En Miguel ens explicava que en tota una primera fase del postsinistre, el seu fill li mostrava una sòlida adhesió, una manifesta voluntat de fer-li costat, fins i tot de disculpar-lo. Però, en sortir de

“Com havia de fer de pare, quan havia destrossat una família?”

la presó, la situació canvia: comença el que qualifica de “rebel·lia” i la relació es fa més conflictiva. En Miguel diu que sap que el seu fill “encara no ha processat tot el tema”. En va prendre consciència quan un dia, casualment, el seu fill li va confessar l’efecte esparverant que li produïa el soroll de les portes tancant-se quan el visitava a la presó.

Aquest testimoni ens mostra que el que s’ha viscut, i que en l’entorn familiar queda disgregat en un trencadís d’experiències i perspectives particulars, s’ha d’anar integrant de mica en mica, en el present continu de l’exercici dels rols familiars i de les transformacions vitals de cada membre de la família. Les persones poden ser més o menys conscients d’aquesta necessitat d’integració, i poden posar-hi més o menys atenció, cura, disposició; però un dels fets més elementals, i alhora, decisius, és que, sigui com sigui, caldrà fer-ho “sobre la marxa”, és a dir, sense poder aturar el curs de la vida i el constant entrellaçament de les vivències; sense poder reiniciar el sistema, per dir-ho així.

En comparació amb altres casos, en Miguel ha tingut una condemna de presó més curta i amb una perspectiva postcarcerària més definida. Fixem-nos, en canvi, en el cas del Pedro, amb una trajectòria penitenciària molt llarga per la combinació de múltiples delictes, entre els quals un delicte de lesions en context viari. En Pedro relata un periple penitenciari molt dur, marcat especialment per l’addicció a

les drogues i per les sotragades del procés de deshabituació. Amb tot, reconeix progressos i destaca certs guanys substancials (sobretot en relació amb el caràcter, al control dels impulsos, a la mentalització emocional i a la reflexivitat moral). Quan se li pregunta pels vincles amb persones de fora de la presó, parla de la relació amb alguns germans i cosins, i destaca la figura de la mare, però de seguida afegeix que "últimament no li ve de gust" que el vinguin a visitar. Explica que ja no sap de què parlar-los, i que ells tampoc li expliquen res, segurament, creu ell, per no fer-li enveja relatant la vida fora de la presó. La comunicació, per tant, s'enrareix, i la motivació per mantenir aquests vincles, es va esgotant. La situació del Pedro il·lustra dramàticament la paradoxa dels vincles en una experiència carcerària tan profunda: els vincles "externs" sostenen la persona i se li fan necessaris amb la mateixa intensitat en què, cada cop més distanciats en el passat i més desnodrits en el present, s'enrareixen i tendeixen a flotar en el buit.

Podem afegir un element més. Quan parla dels progressos fets a la presó amb el suport d'educadors i psicòlegs, en Pedro utilitza una expressió significativa. Diu que ara "sent coses", mentre que abans es recorda com mancat de sensibilitat o empatia. La pregunta és inevitable: Quina relació hi ha entre l'obertura emocional i el desvetllament de la sensibilitat, d'una banda, i el tancament relacional, l'esllanguiment motivacional en el manteniment dels vincles familiars, de l'altra? Pot ser que, just quan en Pedro es torna més capaç de "dir-se" el que sent, ja no sàpiga què dir-li a la mare? Que com més s'apropa a responsabilitzar-se del passat, més difícil li sigui respondre dels vincles presents?

Necessitat de no-repetició

No és en absolut infreqüent que els victimaris de trànsit sentin la necessitat d'actuar per evitar la reincidència i en pro de la prevenció. D'acord amb el que hem copsat, es dona una diferència entre les situacions que han generat víctimes i les que no. Els infractors que

“Si puc ajudar que altres no facin el que vaig fer jo, sento que estic reparant alguna cosa”.

han incomplert greument les normes de circulació o que han comès delictes contra la seguretat viària sense víctimes, solen mostrar, d'entrada, molta més resistència a la responsabilització i a assumir accions orientades a la prevenció. Aquestes accions acostumen a ser percebudes com a imposicions sancionadores o com a tràmits obligats per a la recuperació de drets i prerrogatives. En canvi, els infractors que han causat víctimes greus tendeixen a mostrar més predisposició a emprendre aquest tipus d'accions.

El Miguel, al qual ens hem referit fa un moment, diu que per a ell és important “aconseguir una mica de consciència en la gent”. Té vincles estables amb una associació d'atenció a víctimes de trànsit i participa regularment en xerrades de conscienciació, en cursos de recuperació de punts i en activitats en centres penitenciaris. No és l'únic cas de victimari que ha establert aquest tipus de compromís i de participació en el marc d'una associació de víctimes de trànsit.

Podem parlar, doncs, de la necessitat que tenen alguns victimaris d'assegurar-se que no tornaran a fer el que han fet, i que ningú més ho farà. Una necessitat de no-repetició. Tornem a emprar la fórmula

que hem vist quan ens ocupàvem de les necessitats de les víctimes, perquè aquest és el punt en què hi ha més simetria o correspondència entre les necessitats d'unes i altres. Així com les persones afectades no volien tornar a viure res de semblant, i desitjaven que ningú altre hagués de viure-ho, també els victimaris desitgen evitar la repetició dels fets, per part seva o per part d'altres. Però la simetria va més enllà: de la mateixa manera que moltes víctimes rebutgen el contacte directe amb els seus victimaris, però són receptives a les formes de reparació que aquests puguin emprendre indirectament, els victimaris sovint s'orienten a les accions de prevenció i de no-repetició com una forma substitutòria de reparació a les víctimes que han ocasionat.

És cert, però, que la víctima sent immediatament la necessitat de no-repetició; el sentiment que el que ha viscut no s'ha de tornar a viure és probablement un efecte directe del trauma, en la mesura que les ferides es viuen en carn pròpia. En el cas del victimari, aquesta necessitat tendeix a aparèixer més tard i de forma mediata. Principalment, perquè requereix la interiorització dels danys i les pèrdues provocades. I també perquè és una necessitat que pot emergir com una derivada quan la voluntat d'adreçar-se directament a les víctimes es veu obstruïda.

La responsabilització és un procés llarg i complex. Si bé les accions de reparació en són una part essencial, responsabilització i reparació no són sinònims. El cas del Sergi, victimari de trànsit complint condemna de presó, il·lustra com la disposició a dur a terme accions que promouen la no-repetició i, per tant, la reparació, es pot donar en situacions de dubtosa responsabilització. En el moment de l'entrevista, en Sergi es mostra encara lluny d'una responsabilització profunda. Reconeix que "encara hi ha moltes coses que he de treballar", però posa molta distància i boirina, per exemple, a la possibilitat d'adreçar-se a les víctimes. Per contra, es mostra més obert i disposat a "fer activitats per conscienciar altres joves", tot reconeixent que "parlar amb les víctimes és el que *hauria* de fer, però això [conscienciar altres joves] és més fàcil". Afegeix que tem enfrontar-se a persones afectades per un sinistre de trànsit, encara que siguin alienes al seu cas, per "com poden reaccionar davant d'algú *com jo*". Aquest testimoni

mostra l'ambigüitat que pot acompanyar la reparació. Si bé la voluntat de reparar, ni que sigui incipient, sempre se situa en l'horitzó de la responsabilització, també pot ser una manera de diferir o desviar altres formes de reparació més compromeses.

Necessitat de responsabilitzar-se

Sovint, especialment en l'àmbit de la justícia restaurativa, s'entén que la responsabilització és l'esperable o l'exigible, el que l'ofensor hauria de mostrar. Però, si es diu això, és perquè, d'entrada, el que sovint i immediatament es constata és més aviat el contrari; a saber, una dificultat o negativa a responsabilitzar-se que es manifesta en un reguitzell d'actituds ben conegudes per qui treballa amb persones sancionades o condemnades per delictes de trànsit: evitació del tema, fredor o distanciament emocional, minimització dels riscos o de les conseqüències, descàrrega de la responsabilitat en altres factors o agents, autovictimització per les sancions rebudes, etc. D'altra banda, en els casos en què, en canvi, el sentiment de responsabilitat és molt viu, també ho és la mescla o tensió amb altres sentiments –per exemple, la culpabilitat– que podrien fer qüestionable l'assoliment d'una adequada responsabilització.

És fàcil responsabilitzar-se de petites faltes; no ho és quan s'ha segat una vida o s'han provocat lesions i afectacions greus i permanents. Per això, hi ha motius per entendre la responsabilització com la culminació d'un procés i, per consegüent, com una posició ètica que requereix la consideració i satisfacció d'altres necessitats. Sense anar més lluny, la disposició de temps, espais i recursos per elaborar la vivència, connectar-hi emocionalment, assumir-ne els efectes propis i aliens, i integrar-ho tot en la pròpia història i projecció de vida. El que complica essencialment la cosa és que la responsabilització no només requereix certes condicions directament relacionades amb "l'actual" condició de victimari, o sia, posteriors als esdeveniments en els quals s'ha tingut implicació i pels que es reclama la responsabilitat.

“Prefereixo que m’insulti, abans que demanar-me explicacions”.

La responsabilització té com a fonamental condició de possibilitat determinades estructures de personalitat moral que, al seu torn, remeten a certs entorns i condicions de socialització.

La responsabilitat és un d’aquells termes filosòficament abissals. El mínim que es pot dir és que responsabilitzar-se inclou un conjunt d’actituds i disposicions; és, doncs, una postura moral complexa de la qual no és fàcil establir-ne les condicions necessàries i suficients. Una definició prou sintètica seria dir que la responsabilització implica tres coses: reconèixer que el que s’ha comès és un *mal*; comprendre *per què* és un mal; i assumir les *càrregues* que se’n deriven.[2]

Si s’accepta aquesta breu definició, s’admetrà que la responsabilització es torna més complicada com més greu és el dany causat i com més extenses són les cadenes de victimització generades. I també que, en casos greus i complexos, la responsabilització, més que un estat, és una tasca, un procés que admet diferents graus de desenvolupament o de profunditat, anades i vingudes, la conclusió del qual és difícil de definir. Davant del nefast, la responsabilització sempre és

2 El primer punt implica que responsabilitzar-se és reconèixer que s’ha tingut agència en l’ocorregut; que no ha estat un simple infortuni o un destí inexorable. El segon punt implica que responsabilitzar-se no és assumir que s’ha actuat malament només perquè ho diguin els altres o un codi moral “extern”. El tercer punt implica que responsabilitzar-se vol dir contraure certs “deutes”, comprometre’s a certes accions més o menys oneroses.

una aproximació asimptòtica, sense que això exclogui la possibilitat i la necessitat d'establir llindars de suficiència. Ens atreviríem a dir que la responsabilització és, a la banda del victimari, el revers del dol a la banda de la víctima.

És interessant destriar la responsabilització de dos components que, sovint, s'hi barregen. Són components que, a vegades, poden actuar en contra de la responsabilització, i, altres vegades, coadjuvar-hi, sense que això signifiqui que es puguin confondre. Distingim la responsabilització, d'una banda, de l'assumpció de càrregues, i, de l'altra, de la culpabilitat.

Responsabilització i assumpció de càrregues

Podem diferenciar dues cares. En primer lloc, podem entendre per "càrregues" les compensacions, contraprestacions, reparacions i indemnitzacions, en sentit ampli, adreçades a les víctimes, siguin directes, indirectes o potencials. En aquest cas, considerem que el fet d'assumir aquest tipus de càrregues (compensacions/reparacions) forma part de la responsabilització.

Ara bé, la responsabilització va més enllà: es pot considerar una cosa assolida (algú pot dir: "He aconseguit responsabilitzar-me"), però no tancada, com una tasca completada que es deixa enrere. Les compensacions/reparacions responen a una lògica econòmica (en sentit ampli, no crematístic) de do i contradó, de deure i haver, i, per tant, a una estructura d'equilibri o neutralització. Per a qui assumeix aquestes càrregues (i el terme ja inclou aquesta referència a la idea de balança), hi ha un horitzó de compliment, de satisfacció i de quitança.

La responsabilització respon a una altra idea. Podríem dir que és allò que permet i impulsa l'assumpció de càrregues compensatòries/reparadores, però també allò que resta un cop aquestes s'han acomplert; quan algú es veu quitat, dispensat o eximit de la compensació, *encara falta* que se'n faci responsable. La responsabilització inclou prometre i satisfer compensacions/reparacions; però té un sentit més profund: és promesa de memòria.

En segon lloc, podem entendre les càrregues en el sentit exclusiu de les penes, condemnes o retribucions de caràcter sancionador o punitiu. En aquest cas, la diferència sembla més clara: ni la responsabilització té com a component imprescindible que el victimari hagi de ser castigat, ni el càstig sembla promoure la responsabilització. Aquesta és, com sabem, una crítica antiga, estesa i reiterada al sistema penal: tal vegada la resposta retributiva o punitiva pot ser justificada per altres motius, però no, en tot cas, amb l'objectiu de responsabilitzar els victimaris; la responsabilitat penal (haver estat declarat responsable d'un delicte) no equival a la responsabilització moral.

Cap dels victimaris entrevistats que havien complert o estaven complint penes de presó entenia que el compliment del càstig equivalgués a la responsabilització. Però en algun d'ells es feia clar que el pas per la presó proveïa d'un recurs per diferir o desviar la responsabilització. Tornem al cas del Sergi. Quan, cap al final de l'entrevista, li preguntem què projecta fer quan surti de la presó, respon que "tornar a treballar, fer vida normal, viatjar"; i, sense que la pregunta de l'entrevistador faci cap referència concreta a les víctimes, el testimoni afegeix: "el millor tribut que puc fer a les víctimes és viure una vida bona". La indefinició o la vaguetat, l'ambigüitat implícita, d'aquesta "vida bona", és el que resulta revelador. Si, d'una banda, el discurs del victimari apunta a un ajornament de la responsabilització (no voler pensar-hi "ara", "potser més endavant", "algun dia"...), de l'altra, sembla innegable que hi ha un cert tret d'autoexoneració, en la forma d'un implícit "ja he pagat (prou) i ara em toca gaudir"; és a dir, alguna cosa que interfereix en la responsabilització, ja no diferint-la, sinó negant-la.

Aquest testimoni pot ser revelador d'una estructura particular de la desresponsabilització: el victimari no afirma una identitat de càstig i responsabilització (en cap cas diu "com que he pagat, ja he complert amb la meva responsabilitat"); però sí que s'entrelluca una forma de denegació: "*Ja sé* que el càstig no equival a la responsabilització, però jo he pagat i, *per tant,* ja no cal, ja no em toca, responsabilitzar-me". Malgrat que es pot considerar un lloc comú que complir una pena no duu a la responsabilització, una experiència penal molt egocentrada

i clarament desconnectada de les condicions favorables a la responsabilització, es pot convertir en un mecanisme paradoxal: ofusca la diferència entre el *deute* penal i el *deure* de responsabilitat i, per consegüent, a ulls del victimari, nega la responsabilitat donant-la per complerta.

Del testimoni dels victimaris entrevistats podem extreure'n que el sistema penal dificulta la responsabilització, com a mínim, en un triple nivell. En un primer nivell, hi ha el procés judicial. Els processos penals imposen als victimaris una racionalitat instrumental i estratègia, prioritàriament orientada a l'autoconservació, que, malgrat la bona voluntat d'alguns operadors judicials, i llevat d'algunes situacions puntuals i isolades, no fomenta la conscienciació sobre els fets, la comprensió del sentit moral (i no només legal) de les faltes en què s'ha incorregut, ni una genuïna confrontació amb la victimització causada.

En un segon nivell, sembla clar que el sistema penal dificulta la responsabilització dels victimaris perquè en la fase executòria (compliment de condemnes, que no sempre són de reclusió de llibertat), es dona sovint una manca de recursos orientats, directament o indirecta, a aquesta responsabilització.

En un tercer nivell, àdhuc si es disposés dels recursos socioeducatius necessaris, no es pot menystenir la dinàmica endògena, autorreferencial, que imposa la institució carcerària. No ens referim només al sentit de la pèrdua de contacte amb el món "exterior" per efecte de la pura i simple reclusió; ens referim a la inevitable organització d'un "món intern" que es manifesta, és clar, en un entorn físic i relacional (el dia a dia "dins" la presó), però també per una constant i determinada mediatització funcional. De tal manera que a l'empobriment del contacte amb el món, s'hi ajunta un empobriment dels codis, de les formes de comunicació i de pensament, derivada del context penal.

Si alguna cosa tenien en comú els victimaris entrevistats en situació de compliment efectiu de condemna, era que tots semblaven haver-se fet experts en qüestions administratives i processals; tots

demostraven tenir un espai mental copat per les preocupacions d'ordre tècnic i jurídic relatives a la seva condemna. Això es manifestava per una preponderant racionalitat de càlcul: en relació amb el temps de condemna efectuada i restant, però també en relació amb els engranatges i processos directament determinants de llur situació (indicadors d'avaluació i seguiment de la bona conducta, obtenció i revocació de permisos, concessió de règims semioberts i oberts, etc.). Aquesta mentalitat de càlcul es combinava, com era d'esperar, amb una clara, i a voltes manifestament contrariada, consciència de posició heterònoma; la vivència que en tots aquests mecanismes i processos la persona està en últim terme lliurada a la voluntat i decisió d'un altre (que encarnen diferents figures: fiscals, jutges, psicòlegs, educadors socials...).

Tot això engendra un estrenyiment considerable de l'horitzó de reflexivitat. Es produeix una dinàmica tancada i retroalimentada que funciona en gran manera desconnectada del "món exterior", incloent-hi, i això és clau, el món passat i el món futur a l'experiència penal. Quan hi ha condemnes de presó llargues, situacions delictives múltiples (administrativament més complexes) o circumstàncies de reclusió especialment dures (i per tant, enduridores del subjecte), es fa particularment difícil que el victimari connecti reflexivament amb allò que podria afavorir la seva responsabilització.

Responsabilització i culpabilització

Tot i que es pot considerar un tòpic moral la idea que no s'ha de confondre la responsabilitat amb la culpa (tòpic que tot sovint implica una valoració positiva de la responsabilitat i una crítica o depreciació de la culpa), no és gens clar que en el nostre entorn moral i cultural aquests conceptes s'arribin a diferenciar del tot, a separar, a purificar l'un de l'altre. La genealogia moral de la responsabilitat està travessada de cap a peus per la noció de culpa, una noció que no és simple ni unívoca.

Dit això, sembla indubtable que hi ha formes o graus de culpabilització, vivències de la culpa, que no només poden distingir-se de

la responsabilització, sinó que dificulten, àdhuc soscaven d'arrel, les possibilitats de la responsabilització. En el context del present estudi, entendrem per "mala" culpabilització exclusivament aquella que pot posar traves a la responsabilització.

En parlar de responsabilitat, posem l'accent en dos aspectes: en primer lloc, no tant en el mer fet de contravenir el que és correcte, com en la comprensió, per part del subjecte, de per què el que ha fet (o omès) és incorrecte, i encara més específicament, per què és un mal, la qual cosa va, o hauria d'anar, lligada a una comprensió de per què (causes i motius) s'ha fet el que s'ha fet. En segon lloc, la responsabilitat no ateny a l'estatus subjectiu adquirit per la contravenció, sinó a com es respon al mal (què es farà, a què compromet, etc.).

La responsabilització, per tant, és l'aresta de dos vessants: entre el que s'ha fet (mal) i el que es farà (per respondre-hi). Això ens dona una clau, senzilla però essencial, per diferenciar la culpa de la responsabilitat. La culpabilització tendeix a produir una fixació en el passat. La responsabilització, per contra, s'obre a l'avenir. No obstant això, la mera contraposició entre passat i futur no és suficient. D'una banda, perquè la culpa també determina en certa manera el futur; i de l'altra, perquè, evidentment, la responsabilització no pot donar-se sense vincle amb el passat. La clau de tot rau en com s'assumeixen i es relacionen aquests "temps".

En aquest sentit, per dir-ho de forma esquemàtica, la culpabilitat condueix a un dilema sense alternativa favorable: o bé el futur és una mortificadora rememoració del passat, o bé el futur és una fugida, un deixar enrere, un enterrar el passat. Enfront d'això, el que caracteritzaria la responsabilització és justament la possibilitat d'articular passat i futur, de teixir un lligam entre ells: assumir el pes del passat com un motiu (raó i moviment) per actuar en el futur; obrir un futur en el qual el passat compti. La responsabilització proveeix d'una relació, i d'un relat, entre passat i futur, justament perquè, entre ells, el vincle no ve donat o s'ha perdut. La culpa és, de fet, el trencament d'aquest vincle, tal com ho és el trauma per part de la víctima. La relació s'ha de refer, reteixir, relatar.

En resum: la culpa es presenta com una *resposta* que fixa el subjecte en un *"tu ets* això (que has fet)"; la responsabilització es desplaça cap a la *pregunta: "Què en faràs* d'això que has fet i de l'així que eres?". Aquí es revela el caràcter de promesa de la responsabilització. No és només l'elaboració d'un lligam entre passat, present i futur; *és la promesa de sostenir-lo.*

Per tot plegat, la responsabilització, a més, o abans, d'una presa de responsabilitat davant d'uns fets concrets a la vista d'uns criteris morals determinats, es refereix a l'establiment d'una relació del subjecte amb si mateix. Una relació que, com hem vist en contraposició a la culpabilització, va en sentit contrari d'una dissociació o fragmentació del subjecte, i que, per tant, té un caràcter ètic perquè, més ençà de l'adopció d'unes o altres normes morals, i d'una o altra resposta davant d'unes accions, suposa la possibilitat de *sostenir-se* en una relació ètica, amb un mateix i amb els altres. Hem dit que la responsabilització té el caràcter de la promesa. És important afegir, aleshores, que des del punt de vista ètic no hi ha un subjecte fet, donat, que després, eventualment, pot o no prometre certes coses; és prometent, comprenent-se i exposant-se com a prometedor, que el subjecte es fa, perquè és així que es demostra capaç de donar la paraula i de donar-se a si mateix amb ella.

2

LA RESPOSTA RESTAURATIVA A LES NECESSITATS DERIVADES D'UN SINISTRE DE TRÀNSIT

La justícia restaurativa

Per justícia restaurativa entenem un conjunt de pràctiques i procediments per mitjà dels quals els implicats en un delicte, ofensa o situació d'injustícia, poden participar activament i acompanyadament en la cerca de la resposta més apropiada, tant des del punt de vista de les necessitats de les víctimes com dels ofensors i de la comunitat. Desglossem, aleshores, aquesta definició per anar desgranant alguns aspectes clau.

Què proposa la justícia restaurativa?

Un conjunt de pràctiques i procediments, dèiem. D'aquest punt, és molt important destacar tres coses:

La justícia restaurativa no proposa un únic mètode ni una única via per respondre a la injustícia, sinó que contempla una pluralitat molt diversa, flexible i adaptable de pràctiques i procediments. És important recordar-ho perquè en el context de la justícia penal, que és el que ens ocupa, es pot generar una visió excessivament retallada d'aquest espectre de pràctiques. Per exemple, a causa de la usança que en aquest context es fa de l'anomenada mediació intrajudicial, així com al clixé mediàtic de l'acarament de víctimes i ofensors, és fàcil que la justícia restaurativa quedi estereotipada en la imatge de la mediació víctima-victimari, que només és un dels procediments possibles, i no el més habitual.

La segona qüestió a destacar és que, si parlem de pràctiques i de procediments, s'entén que la justícia restaurativa té una dimensió processual ineludible i irreductible. Un procés restauratiu pot estar fitat per moments especialment intensos, significatius o determinants; alguns, a més, estan expressament orientats a la realització de certes activitats o a la "celebració" de determinats actes. Però no tots; i els que ho estan, requereixen tot un procés que ni comença, ni acaba, amb tals esdeveniments.

De fet, nosaltres optem per una preeminència i una valoració emfàtiques de la processualitat. No només entenem que el camí que proposa la justícia restaurativa és més important que les metes que pot assolir, sinó que, per si encara fos poc, afirmem que els "resultats" més valuosos als quals pot aspirar sempre tenen un caràcter provisori, incomplet i obert. Això no és el mateix que dir que la justícia restaurativa no mena enlloc, ni és contradictori amb admetre que un procés restauratiu pot "arribar a port", produir resultats, assolir fites i capitalitzar guanys. Tampoc és incompatible amb el fet que, des del punt de vista de la intervenció restaurativa de certs serveis i professionals, els processos puguin tenir, i sigui bo que tinguin, una conclusió. Ara bé, el que nosaltres entenem és que un procés restauratiu és com una matrioixca que activa i inclou altres processos; alguns poden arribar a "tancar-se", però d'altres, no, ni tampoc la lògica processual global que implica. Podem resumir-ho dient que la justícia restaurativa proposa processos amb finalitat però sense fi.

La tercera qüestió ineludible és que les pràctiques i els procediments que proposa la justícia restaurativa són, com estableix la nostra definició, processos acompanyats. Les persones participants en un procés restauratiu reben el suport, l'acompanyament, l'assessorament i el guiatge de persones qualificades i experimentades, els anomenats facilitadors.

Aquest acompanyament no significa ni tutela ni representació. La facilitació procura, com el seu nom indica, facilitar el desenvolupament del procés restauratiu, no només per assolir els seus fins, sinó per assegurar que el mateix procés és adequat i convenient per a les

persones que hi participen. Entre altres coses, això vol dir anteposar que el procés respongui a llur situació, necessitats i desitjos, i, alhora, garantir que l'estat i les expectatives no suposin un risc de desprotecció per a elles. La justícia restaurativa persegueix que les persones recuperin poder i autonomia; o sigui, d'entrada, que puguin expressar les seves necessitats sense inhibicions ni bloquejos, i, més enllà, que puguin elaborar-les, aprofundir-les i entomar-les des d'uns marcs cognitius, emocionals i simbòlics no restrictius i sense una excessiva subordinació a demandes i conformitats alienes (socials, culturals, institucionals...). Això val, evidentment, per a la víctima, que, tant psicològicament com socialment, pot veure's conduïda a una posició de més passivitat i retracció; però també pel victimari, que pot necessitar recuperar un sentiment d'agència i de responsabilitat malmès per la culpabilitat o la realitat penal. Per tant, en cap cas es pot dir que la tasca dels agents facilitadors sigui representar les persones implicades en un procés restauratiu. Més aviat es podria dir que la seva tasca és ajudar les persones perquè puguin representar-se a si mateixes, tant enfront d'altres persones i instàncies, com davant d'elles mateixes.

A qui?

A totes les parts implicades en una injustícia o, més en concret i a efectes del que ens ocupa, en un fet delictiu. Aquestes diferents parts queden teòricament identificades i reconegudes quan es diu que la justícia restaurativa permet i promou la participació de les víctimes, dels ofensors o victimaris i de la comunitat.

En convocar les diferents parts concernides, les "solucions" de la justícia restaurativa tenen un impacte més ampli; i, encara més important, són més eficients, perquè, com que les diferents parts han participat en elaborar-les i acordar-les, se les fan seves (a diferència de les penes i sancions de la justícia penal, que sempre són externament imposades). Dit això, cal no oblidar que si la justícia restaurativa ofereix una "millor" resposta al delicte és, d'antuvi i fonamentalment, perquè parteix

d'una "millor" intel·lecció d'aquest; és a dir, la convocatòria de víctimes, victimaris i comunitat no respon només, ni d'entrada, a l'objectiu de trobar solucions més adequades, sinó a un apropiat reconeixement de què, i de qui, socialment està implicat en el fet delictiu.

En aquest sentit, cal dir que la participació de la comunitat en un procés restauratiu sovint pateix un cert biaix: la comunitat participa, o bé com una manera de contribuir a la responsabilització dels ofensors, que permet que aquests es confrontin a les conseqüències comunitàries dels seus actes; o bé, com una via perquè la comunitat prengui consciència de certs fets delictius i pugui, aleshores, emprendre les accions de sensibilització i prevenció oportunes. Bo i que aquests objectius són valuosos, no es corresponen amb una de les perspectives més potents i ambicioses de la justícia restaurativa, a saber: la comprensió de quin és el paper de la comunitat i de la societat en la gènesi del delicte, i la consegüent assumpció de responsabilitats. Això no ha de significar que es minimitzi la responsabilitat individual dels ofensors, però amplia l'espectre de la retició de comptes i es correspon amb la idea que la gran majoria de delictes tenen determinants o condicionants socials i culturals.

Quan es contrasta la justícia restaurativa amb la justícia penal convencional, un dels trets que s'acostumen a destacar és que la primera té en compte la comunitat, perquè, en lloc de confrontar l'infractor amb l'aparell abstracte de l'Estat, la justícia restaurativa el confronta o el posa en comunicació amb la comunitat "real" que ha estat afectada. Val a dir que, malgrat l'aparent contrast, si alguna cosa es pot dir de la justícia penal ordinària és que té en compte les necessitats de la societat; encara més, que aquestes necessitats són, de fet, *l'únic* que té en compte. Sabem que la justícia penal té en molt poca o en cap consideració les necessitats de les víctimes. També té molt poc en compte les necessitats dels infractors. Aquests són fonamentalment els subjectes passius d'una reafirmació de la validesa de la llei, que castiga la seva transgressió, però que no s'ocupa de les problemàtiques que han dut al delicte. En què es justifica, aleshores, la justícia penal? Precisament en els interessos de la comunitat o la societat, i, en particular, en la necessitat de protecció.

El contrast entre justícia restaurativa i justícia convencional, doncs, no consisteix merament en què una tingui en compte la societat i l'altra no, sinó en què tenen comprensions distintes del tot social o comunitari. A un costat, tenim una comunitat que només "compareix" en el camp de la justícia com a vulnerada o vulnerable, i en una posició reivindicadora de protecció passiva; a l'altre, una comunitat que adopta una postura més qüestionadora i proactiva, una comunitat que es pregunta què ha passat, per què ha passat i què pot fer per respondre al mal i evitar-ne la repetició. Ras i curt, la justícia penal resta íntimament lligada a un impuls de *securització,* de preservació de *l'statu quo,* mentre que la justícia restaurativa s'acompanya necessàriament d'una idea molt més dinàmica i transformadora de la societat.

Tot i que la justícia restaurativa permet i promou la participació de víctimes, victimaris i comunitat, no cal dir que, a la pràctica, no sempre és possible complir amb aquesta expectativa. De fet, una proporció molt gran dels processos restauratius no compten amb la participació d'aquestes tres parts, encara menys si pensem en una participació simultània i que impliqui contacte directe entre elles. D'una banda, que un procés tingui la implicació de víctimes, victimaris i comunitat no vol dir que aquestes hagin de participar en els mateixos moments o fases del procés, ni que hagin d'establir necessàriament una comunicació entre elles. D'altra banda, molts processos restauratius s'inicien i es duen a terme en absència d'alguna de les parts. Les situacions més habituals són aquelles en les quals una de les parts refusa de participar o desisteix d'un procés ja començat; en què una de les parts posa com a condició de la seva participació que una altra part no es vegi implicada; o en què la participació d'alguna de les parts es considera inviable. Sigui com sigui, en general es considera que la participació de les tres agències és un ideal desitjable, però no una condició indispensable per endegar processos restauratius que poden resultar enormement profitosos per les persones que s'hi impliquen.

Dit això, és important entendre que la participació de les tres parts convocades no és només una possibilitat, que seria ideal, però que pot no acomplir-se; sinó que, *virtualment,* les tres parts sempre hi són: no realment, no en carn i ossos, però sí com un punt de referència

inevitable, una apel·lació innegable, amb efectes reals en el procés. Allò que convoca i de què tracten les persones que participen en un procés restauratiu, les que siguin, està construït d'antuvi per aquests tres eixos —instància ofensora - instància danyada - instància comunitària—; en conseqüència, cap d'ells pot considerar-se radicalment absent. En efecte, la figura del victimari no és construïda com la d'un subjecte de dret imputable per la presumpta vulneració de la llei, sinó com la d'una persona que ha adquirit la condició de victimari perquè les seves accions o omissions han danyat a d'altres. La seva identitat de victimari està internament referida a l'existència de la víctima, no només pel mal comès, sinó pel lligam moral que se'n deriva. Anàlogament, la víctima no és només un subjecte que ha vist vulnerats els seus drets, sinó una persona la condició personal i social de la qual ha estat decisivament alterada per les accions o omissions del victimari. Implicacions similars es donen, salvant les distàncies, en el cas de la comunitat. Els implicats en una situació d'injustícia o en un fet delictiu provenen d'una comunitat, la qual ha configurat llurs vides i atorgat oportunitats i restriccions, constriccions i impulsos, d'acció social; la seva condició de víctimes o victimaris és indeslligable d'un entorn comunitari. Així mateix, tant els fets ocorreguts com les condicions vitals resultants són destinades a ser, d'una manera o altra, integrades en una comunitat.

Per a què?

Per poder trobar la resposta més apropiada a la situació d'injustícia; apropiada tant des del punt de vista de les necessitats de les víctimes com dels ofensors i de la comunitat.

Així doncs, les tres parts involucrades cerquen una resposta que les beneficiï a totes tres. Les respostes que proposa un procés restauratiu han de ser adequades en el sentit que, d'alguna manera, cerquen compensar, equilibrar o reparar, els danys, les pèrdues o les mancances derivades de la situació d'injustícia. D'entrada, això sembla posar en

primer pla el fulcre que uneix la víctima amb el victimari, a causa del deute moral contret per l'acció lesiva o delictiva. Però, a partir d'aquí, s'obre un espectre ampli i divers de perspectives que poden complementar, o, fins i tot, deixar en segon pla, les reparacions que la víctima pot requerir del victimari. Hi ha situacions en què les necessitats i les demandes de reparació de les víctimes poden adreçar-se a la comunitat, o a persones concretes amb incidència, positiva o negativa, en la situació de victimització; també hem vist que hi ha necessitats de reparació diverses i complexes que afecten els entorns immediats de les víctimes (familiars, amics...).

Per la seva banda, les necessitats dels victimaris tampoc estan unidireccionalment dirigides a reparar les víctimes. Els victimaris també han de respondre davant de la comunitat, davant dels seus entorns i, per descomptat, davant d'ells mateixos. I la comunitat, al seu torn, no només espera o demanda reparacions per part dels victimaris; l'entorn comunitari ha de construir una resposta adequada al patiment i a les necessitats de les víctimes, però també a les necessitats dels victimaris (quant a la seva reintegració social, per exemple), i, per últim però no menys important, a les necessitats del col·lectiu (per exemple, en termes de prevenció i mesures de no-repetició, les quals, per ser "apropiades", fan indispensable una reflexió i una assumpció de responsabilitats col·lectiva pels mals esdevinguts, fins on escaigui).

De què i *a qui* respondrà adequadament un procés restauratiu depèn de qui hi participi i, sobretot, de com es desenvolupi el procés. La clau és que el tipus de resposta i la seva adequació no es poden establir per endavant; el que cal és que el mateix procés restauratiu permeti i acompanyi la definició i la comprensió de les necessitats, i només en funció d'això, que cerqui les respostes adients.

Dir que la justícia restaurativa cerca una resposta "apropiada" a la situació vol dir que ha de proposar respostes variades i flexibles, adaptades i específiques per a cada situació i per a les persones implicades. Una resposta *justa,* en aquest cas, vol dir sempre *ajustada* i, per consegüent, singular, no necessàriament extrapolable o repetible. De la mateixa manera que hem dit que les pràctiques i les metodologies de

la justícia restaurativa són múltiples, diverses i flexibles, també ho han de ser les respostes que elabora.

Això té tres implicacions: d'una banda, la justícia restaurativa ha de ser *receptiva* a la manera com els participants senten i comprenen el que és reparador per a ells; alhora, ha de promoure la *creativitat* en la cerca de respostes que siguin adequades i que superin els esculls del procés, i, finalment, ha de situar aquestes respostes en un *horitzó ampli* i de llarg abast, defugint un enfocament d'immediatesa i tangibilitat.

Una manera sintètica i comunament acceptada de resumir què persegueix la justícia restaurativa consisteix a dir que l'objectiu és que les víctimes siguin reparades i que els victimaris es responsabilitzin.

La majoria, si no totes, les necessitats que hem vist que tenen les víctimes de trànsit es poden considerar, en efecte, necessitats de reparació. Com hem insistit, no totes s'adrecen als victimaris, i no totes es refereixen directament a l'esdeveniment del sinistre, sinó que atenyen moments, persones i circumstàncies ben diverses; però totes tenen a veure amb ferides obertes, assumptes pendents, sentiments de greuge o de càrrec, que demanen ser reparades.

Ara bé, també hem desplegat un bon estol de necessitats per part dels victimaris de trànsit, una bona part de les quals es poden igualment considerar necessitats de reparació. Començant, per exemple, per la necessitat de restituir o enfortir llur capacitat de narrar-se i, per aquesta via, d'elaborar les pròpies necessitats; o la necessitat de refer els vincles amb les persones de l'entorn proper. Encara més: la responsabilització es pot considerar fins a cert punt com una (auto) reparació, atès que, tal com l'hem conceptualitzada, ateny a la pròpia (re)constitució com a subjecte ètic, en relació amb un mateix i als altres.

D'altra banda, la responsabilització no només concerneix els victimaris. A part d'insistir de nou que hi ha situacions que poden implicar una responsabilitat per part de la comunitat, en termes adequats, proporcionals i no excloents amb la responsabilització dels ofensors

directes, hi ha un sentit de la responsabilització que també és essencial a la justícia restaurativa i que ateny específicament a les víctimes. No, evidentment, responsabilitat per la injustícia soferta, però sí per la resposta que s'hi dona. Car, ja ho hem vist, l'essencial de la justícia restaurativa és que convida i capacita els propis implicats en un delicte en la cerca d'una resposta, la qual, per tant, ja no pot ser delegada en una instància externa, com en el cas de la justícia penal ordinària. La no delegació i, com a conseqüència, la responsabilitat en l'aposta restaurativa, concerneix per igual a victimaris, víctimes i comunitat.

En definitiva, reparació i responsabilització són, en efecte, els objectius d'un procés restauratiu, però concerneixen a *tots* els que hi participen, sempre tenint en compte llurs diferències de posició i perspectiva.

Si s'accepta això —si s'accepta el sentit ampli de reparació i de responsabilització que suggerim—, aleshores queda vista per sentència una de les conclusions principals del present estudi: la justícia restaurativa seria una via adequada per donar resposta a les necessitats (de reparació i responsabilització) de víctimes, victimaris i comunitat afectades per un sinistre de trànsit.

Justícia restaurativa: una justícia més ètica

Generalment, tota defensa de la justícia restaurativa va acompanyada de la idea que es tracta d'una forma de justícia *més ètica*. Aquest judici pot ser explícit o implícit, argumentat o donat per entès, però, en qualsevol cas, l'opció per la justícia restaurativa no és mai –o no hauria de ser mai– una qüestió d'ordre merament tècnic o pragmàtic. Tal com hem dit, la integració de la justícia restaurativa en la institució de la justícia penal tradicional no serveix només per complementar o millorar aquesta. Si això és possible és perquè la justícia restaurativa fa emergir els pressupòsits i les orientacions morals i polítiques implícites que guien la justícia convencional, produint, com a mínim, un efecte crític i, en el millor dels casos, una transformació.

Hi ha diverses formes d'entendre què significa que la justícia restaurativa sigui més ètica que la justícia penal convencional. En aquest resum, però, ens centrarem només en la que s'adiu millor amb l'elaboració que hem fet de les necessitats de víctimes i victimaris de trànsit .

Per a nosaltres, si la justícia restaurativa és més ètica és perquè respon o connecta amb el que implica esdevenir subjecte ètic; perquè posa llum i incideix en les condicions que fan que una persona pugui autopercebre's i assumir-se com un subjecte ètic. En altres paraules: les pràctiques i els processos que activa la justícia restaurativa, directament i indirecta, amb més o menys profunditat, ressonen, rememoren i, àdhuc, actualitzen, el procés de constitució de la subjectivitat ètica; un procés que, com a tal, no està mai clos, perquè ser un subjecte ètic és, en el fons, sostenir una relació de caràcter ètic amb un mateix; un procés que no només resta obert, sinó que és susceptible d'entrar en crisis, de veure's pertorbat, bloquejat, segat, i, per tant, que sovint demanda la repetició del que va fer possible advenir a aquesta subjectivitat.

De fet, sostenir-se com a subjecte ètic és senzillament això, repetir-se en aquest adveniment; recordar-se i prometre's com a tal adveniment. Com hem anat suggerint, i com Hannah Arendt va explicar, la gran crisi de la subjectivitat ètica no és pas l'incompliment dels preceptes morals, ni tan sols no saber reconèixer què és el correcte o quin és el bé; la gran crisi és quan el subjecte no pot o no vol continuar relacionant-se amb si mateix, quan deixa d'interpel·lar-se, de cercar-se i de respondre's (sobre el que sent, el que vol i el que pot...).

La justícia restaurativa, doncs, convoca subjectes ètics, però ja no només en el sentit que permeti als subjectes proposar i decidir el que és èticament correcte o valuós enfront d'una injustícia, ni tampoc en el sentit que els prengui per subjectes èticament constituïts; sinó en el sentit que els ajuda a prosseguir en llur autoconstitució ètica. La clau d'un procés restauratiu és que pren als participants com a subjectes *en elaboració* (en molts sentits, entre ells, en un sentit ètic), i no pas entenent-ho com un estat provisional amb vista a una meta, sinó perquè *no hi ha altra manera de tenir-se-les amb un subjecte ètic.*

Encara més, si a alguna cosa es fa sensible la justícia restaurativa, és al fet elemental que les persones a les quals atén estan en curs de desconstrucció i de reconstrucció de la seva subjectivitat ètica. El vaivé entre la fragilització i l'apuntalament de la identitat moral, entre la inclemència i el redós en la relació ètica amb un mateix, és el pa de cada dia en el nostre món, tot i que afortunadament no sempre esquinça la trama de la subjectivitat. Si la justícia restaurativa té un sentit (ètic, en aquest cas) és, senzillament, perquè pot respondre dels moments en què, a causa de l'experiència, patida o causada, d'una injustícia, el vaivé es fa més extrem, l'abast de la desconstrucció i la fretura de reconstrucció, més intensos.

Alguns prejudicis sobre la justícia restaurativa

La justícia restaurativa consisteix en una trobada entre víctima i victimari

Ja hem vist que no. L'encontre entre víctima i victimari és una de tantes possibilitats restauratives; ni l'única, ni la principal ni la més habitual. Un procés restauratiu no s'orienta mai d'entrada a una pràctica concreta ni, en particular, a una forma o altra de comunicació entre les parts. Això dependrà de cada situació concreta, de l'orientació que proposin els agents facilitadors, de com es vagi desenvolupant el procés i, per descomptat, de la voluntat i consentiment dels participants.

Per començar, ja hem dit que és perfectament possible que un espai restauratiu convoqui només una de les parts afectades. Les víctimes, per exemple, poden dur a terme un llarg i profund procés restauratiu sense que el victimari hi participi en cap cas. També hi ha processos que comporten la participació de l'entorn de la víctima, o d'altres agents de la comunitat, sense, de nou, implicar per a res la part ofensora. En els processos en què sí que s'hi veuen implicats víctimes i victimaris, les modalitats de contacte i de comunicació són molt diverses; la trobada presencial només n'és una.

Habitualment, un procés restauratiu s'inicia a demanda d'una de les parts. El procés, per tant, no comença perquè es compti, o es vulgui comptar, amb la participació de totes les parts implicades. A partir de tot un treball previ amb la part que ha volgut iniciar el procés, la funció dels agents facilitadors és, precisament, valorar *si, quan* i *com* és convenient i viable cercar la implicació d'una altra part. En tots els casos, si no hi ha voluntat d'encontre o de contacte per part d'un dels participants, es respecta; si la hi ha, aleshores, abans d'implicar ningú més, es valora aquesta voluntat (si és honesta, reflexiva, autònoma, segura, viable...). El consentiment i la possibilitat de revocar-lo és sempre imprescindible.

La justícia restaurativa pot revictimitzar

Sí, poder, pot; perquè, tot i comptar amb els acompanyaments i les mediacions de seguretat adients, un procés restauratiu és, com hem insistit, una obertura, una experiència, i les garanties absolutes no existeixen. És ben irònic, però, que el prejudici contra la justícia restaurativa sigui la possibilitat de la revictimització, quan sabem del perjudicial efecte que poden tenir en aquest sentit els processos penals ordinaris, en els quals, ensems, no s'hi participa sota consentiment. La justícia restaurativa protegeix de la revictimització per la simple i decisiva raó que és una justícia adreçada a les víctimes. La seva funció, no única, però prioritària, és acollir i acompanyar les necessitats de les víctimes, i no cal dir que la necessitat de no veure's revictimitzades n'és una.

El temor a la revictimització acostuma a ser la conseqüència del prejudici que diu que la justícia restaurativa implica sempre un contacte amb el victimari. Per tant, queda respost pel que hem dit en el punt anterior. És veritat que l'origen de la revictimització no sempre és el victimari (els processos judicials, a través, per exemple, de les actituds de jutges i lletrats, poden produir aquest efecte). En tot cas, els mecanismes de protecció, les valoracions, les prevencions i els acompanyaments sempre formen part d'un procés restauratiu; la facilitació és també anticipació i prudència. Hem insistit en la importància de posar l'accent en el mateix procés, i no només, o no tant, en els seus

resultats. Un procés restauratiu que produeixi revictimització és un contrasentit, perquè, independentment dels objectius assolits, el procés mateix ha de ser reparador.

La justícia restaurativa només beneficia als ofensors

Aquesta idea és incompatible amb els pressupòsits teòrics de la justícia restaurativa, així com amb la pràctica que ha anat llaurant al llarg dels anys. I, tanmateix, cal reconèixer que és un prejudici molt estès i present, especialment entre les víctimes. D'entrada es pot atribuir a un desconeixement de la justícia restaurativa. Però un aspecte clau per tenir en compte és el fet que la integració de la justícia restaurativa en la justícia ordinària pot produir fàcilment un enfortiment d'aquest prejudici.

Com hem pogut constatar, és freqüent que la víctima pensi que la justícia restaurativa la convoca *a petició* de l'ofensor o victimari i que, per dir-ho així, la posa al servei dels interessos d'aquest, àdhuc que la instrumentalitza per a fins personals o processals del victimari. És evident que aquest pensament està directament lligat al primer prejudici que hem tractat. A redós de la idea que la justícia restaurativa sempre consisteix a posar en contacte víctimes amb victimaris, a la víctima li és fàcil i immediat projectar, o prejutjar, quins poden ser els interessos del victimari *respecte d'ella;* mentre que, en canvi, no li és tan immediat sentir, o no hi ha pensat, o no sent, que ella tingui alguna mena d'interès respecte del victimari. És aquest el motiu pel qual la menció de la justícia restaurativa pot fer que la víctima adopti una posició defensiva.

L'entrellaçament de la justícia restaurativa amb la realitat dels processos judicials, com acabem de dir, té una incidència clara en tot això; com a mínim, en dos punts clau. D'una banda, pel prejudici, socialment arrelat, que la justícia restaurativa permet als infractors obtenir rebaixes de condemna o altres beneficis penals. Si aquest prejudici se suma al que acabem de dir –la tendència de les víctimes a autopercebre's com a part passiva i sol·licitada– és fàcil entendre que, mentre els processos judicials són actius, es tendeix a pensar que la justícia

restaurativa és quelcom que els victimaris utilitzen a conveniència seva i de manera estratègica.

D'altra banda, un cop el procés judicial ha finalitzat, si hi ha hagut condemna, la institucionalització dels infractors, sigui a la presó o en altres dispositius penals, fa que els serveis de justícia restaurativa hi tinguin un accés més fàcil. Si, fruit d'un d'aquests processos, es dona una petició de contacte amb una víctima directa, la implicació d'aquesta topa, aleshores, amb una doble dificultat: perquè, ja no només és que, de nou, es reforci la sensació que les víctimes només són convocades a petició dels infractors, sinó que, havent transcorregut força temps des del sinistre, és més probable que la víctima senti que "ha passat pàgina", especialment en tot el que és relatiu al victimari i al medi judicial. Certament, haver passat pàgina no vol dir que no restin qüestions obertes, necessitats per resoldre i ferides mal cicatritzades; però disposar-se a reobrir-les no és fàcil, i menys, sota l'ombra allargassada d'un victimari inoportunament reaparegut.

Per tot plegat, a les víctimes els costa visualitzar que elles també poden iniciar un procés restauratiu, per voluntat i conveniència seva, i que aquest no ha d'implicar necessàriament al seu victimari. També queda enfosquit que, en cas de participar en un procés restauratiu, amb la part ofensora o sense, les víctimes tindran l'oportunitat d'indagar, interpretar, expressar i, si escau, cercar la satisfacció de llurs necessitats, sense cap subordinació a interessos aliens. Finalment, ja ho hem vist a la primera part, hi ha també dificultats per visualitzar que, àdhuc si en el procés restauratiu es dona una petició de contacte per part de l'ofensor, la víctima tindrà sempre l'oportunitat de consentir-hi lliurement i reflexionada, i que, en cas d'accedir, disposarà de la preparació i els acompanyaments necessaris.

El prejudici segons el qual la justícia restaurativa només beneficia els victimaris no es dissoldrà únicament pel fet que la ciutadania conegui millor en què consisteix la justícia restaurativa; això és cabdal, però també ho és la implementació de canvis concrets en els processos i protocols d'atenció a les víctimes. Aquestes haurien de rebre informació sobre la justícia restaurativa i dels drets, oportunitats i vies

per accedir-hi, des del minut zero del postsinistre, de tal manera que tant el moment com la forma de rebre-la desactivin la idea que això respon a una necessitat del victimari.

És molt probable que les víctimes no desitgin accedir a un servei de justícia restaurativa en aquest moment tan inicial i cru del postsinistre. També perquè, després del trauma, una de les coses que immediatament abassega les víctimes són els processos administratius i judicials. I tot i que cal recordar que la justícia restaurativa és compatible amb aquests processos, és del tot comprensible que a les víctimes els costi molt visualitzar com es poden compaginar processos amb lògiques tan diferents. Ara bé, citant una de les expertes entrevistades, l'important és que les víctimes sàpiguen que la porta de la justícia restaurativa existeix, i que resta oberta.

La justícia restaurativa sempre és viable

No, no sempre ho és. Som conscients que hem ofert una imatge idealitzada de la justícia restaurativa, pretenent, per exemple, que pot acollir i treballar aspectes èticament molt profunds de les persones. Però també hem dit, i ho repetim de nou, que aquests aspectes estan *en l'horitzó* de la justícia restaurativa.

Per tant, no, la justícia restaurativa no sempre és viable. La raó més elemental és que les persones implicades en una injustícia no sempre volen emprendre aquesta via. Aquesta barrera és taxativa perquè, a diferència de la justícia ordinària, la restaurativa requereix incontestablement la voluntat i el consentiment dels participants. L'important, però, és garantir que la inviabilitat es degui al "no" lliure, informat i reflexiu de les persones, i no pas al fet que no han disposat de la informació adient, dels temps i recursos adequats per raonar-la, o que la negativa respongui a pressions indegudes.

Un altre motiu pel qual un procés pot no iniciar-se és que els agents facilitadors no ho considerin viable. Perquè la decisió de les persones implicades és condició necessària, però no suficient: la tasca dels equips professionals és avaluar si es donen les condicions mínimes imprescindibles per endegar el procés.

Cal deixar clar, però, que la decisió de viabilitat no és un mer càlcul. Tot i que pugui o hagi de desembocar en una decisió administrativa (expedient viable/no viable), entenem que, a la pràctica, sovint els facilitadors es debaten en una zona grisa i llenegosa, perquè han de tenir en compte elements diversos, complexos, interdependents, dinàmics i singulars. La raó en últim terme essencial que fa que la decisió de viabilitat sigui difícil no és tant que els factors a tenir en compte siguin difícils d'escatir, com que la majoria de les condicions que determinen la viabilitat d'un procés restauratiu podrien arribar a formar part del mateix procés. Moltes condicions d'inviabilitat podrien ser reintegrades en el procés com allò que cal treballar, acompanyar, desenvolupar. Per dir-ho emfàticament: *tota raó per no iniciar un procés restauratiu és una raó per iniciar-lo.*

Conclusions

En aquest estudi hem pogut aprofundir en algunes de les necessitats (demandes, desitjos, recances...) que tenen les persones afectades o causants d'un sinistre de trànsit amb resultats de lesions greus o mort, i hem justificat en quin sentit es pot defensar que, per donar-hi resposta, calen vies com les que proposa la justícia restaurativa.

A la primera part, hem vist que tant les víctimes com els victimaris de trànsit tenen necessitats diverses, i que moltes d'elles tenen un fonamental o marcat caràcter moral. Hem suggerit també que, en alguns casos, aquestes necessitats arrelen en disposicions ètiques profundes. És a dir, que no només tenen a veure amb el dany o la vulneració moral, sinó, en alguns casos, amb les condicions de formació i sosteniment del que anomenem subjectivitat ètica (com la capacitat de narració, la relació amb un mateix i la responsabilització).

A la segona part, hem presentat el paradigma de la justícia restaurativa. Hem vist que és un camp conceptual i pràctic ampli, dinàmic i de contorns tènues, però que això no implica que no es pugui traduir en

accions i processos concrets que poden tenir un impacte positiu en les persones involucrades en un delicte o situació d'injustícia.

Tant en la caracterització que hem fet de la justícia restaurativa, com en la dissolució d'alguns dels prejudicis que l'acompanyen, si alguna cosa hauria d'haver quedat clara és que aquest paradigma parteix d'uns principis i proposa unes pràctiques prou adequades i flexibles com per acollir la diversitat de necessitats que hem desplegat a la primera part del treball.

Recapitulem, per concloure, algunes idees força:

La sinistralitat viària és un mal de la societat. Causa un dany profund i persistent a les persones que la pateixen i a la comunitat del seu voltant. La xacra de la sinistralitat viària està en bona part relacionada amb la seva inconscient però molt problemàtica naturalització com un dany col·lateral de progressos, beneficis i gaudis socials de difícil renúncia.

Les necessitats de les persones que han patit un sinistre de trànsit greu són d'índole molt diversa, però moltes, si no totes, tenen una dimensió ètica. En primer lloc, i fonamentalment, perquè en una gran majoria de casos un sinistre no és un fet fortuït ni una eventualitat accidental, sinó que remet a accions i conductes que tenen una responsabilitat moral (a més de penal). Però també, en segon lloc, perquè el tall de vida que suposa un sinistre de trànsit obliga les persones afectades a desenvolupar processos d'elaboració i de reconstrucció individual i relacional que toquen, inevitablement, els fonaments ètics de llur personalitat.

Les persones causants d'un sinistre de trànsit greu també tenen necessitats diverses, i aquestes també tenen una dimensió ètica. Les implicacions morals d'haver causat víctimes greus o mortals en un sinistre tenen a veure amb la retribució ("pagar" el dany provocat), però no només. Els victimaris tenen altres necessitats o anhels de caràcter moral, i també han de mirar de refer-se en l'aspecte personal i relacional, no per deslliurar-se del que han fet, sinó justament per fer-se'n càrrec.

Les necessitats ètiques de víctimes i victimaris de trànsit no provenen només de l'experiència del sinistre. En molts casos es tracta de necessitats que emergeixen al llarg de les situacions i processos que han d'afrontar després de la vivència traumàtica. De fet, la majoria, si no totes, les necessitats ètiques, tot i que es puguin "originar" en el sinistre, no en provenen exclusivament. Es configuren a través de la sedimentació i l'entrellaçament de vivències prèvies i posteriors (memòria pre- i postsinistre), entenent per vivències no només allò que ha tingut lloc "realment", sinó també fantasies, anhels, propòsits, etc. Per consegüent, atendre les necessitats "derivades" d'un sinistre de trànsit no pot significar centrar-se en "moments", per transcendentals que siguin, sinó en experiències i narratives.

Una de les experiències que fa emergir, o que reconfigura decisivament, les necessitats de les víctimes i victimaris de trànsit és el seu pas pel sistema penal. Es tracta d'un pas, sovint, inevitable, però que deixa una empremta indeleble en unes i altres. Per a les víctimes, el que hauria de ser compensador, no ho és, o no ho és prou. Per als victimaris, la lògica estratègica i punitiva no deixa espai per a altres dimensions de la justícia. En tots dos casos, els processos penals, més enllà del compliment de certes funcions essencials, suposa, en el millor dels casos, un ajornament indefinit, i en el pitjor, una pèrdua irremeiable d'oportunitats reparadores.

Juntament, i més enllà, doncs, de la justícia penal ordinària, calen dispositius que donin resposta integral a les necessitats de les persones implicades en un sinistre de trànsit. En un horitzó ideal, això vol dir:

— Respondre a les necessitats de víctimes i victimaris, a les necessitats dels seus entorns comunitaris, i a les necessitats de la societat en general, en la mesura que la sinistralitat viària la concerneix.

— A les necessitats que tenen un horitzó a curt termini i a les que s'estenen en el temps, àdhuc, en el límit, a tota una trajectòria vital.

— A les necessitats que tenen un vincle directe i immediat amb el sinistre, però també a les que tenen un abast i un origen més ampli, però que estan estructuralment i biogràficament lligades a l'experiència

del sinistre (com la reconstrucció de vincles familiars i comunitaris, per exemple).

— A les necessitats immediatament sentides, i a les que requereixen processos d'elaboració i esclariment personal (com la responsabilització, per exemple).

La justícia restaurativa és un d'aquests dispositius, perquè no només atén a les necessitats de reparació (de les víctimes) i de responsabilització (dels victimaris), sinó també a altres necessitats; i, encara més important, ofereix l'oportunitat d'elaborar, definir i abordar els fins restauratius que les persones implicades considerin oportuns o necessaris. Tenint en compte això, és necessari adoptar una visió de la justícia restaurativa que posi l'accent en els processos, i no tant en els seus resultats. Perquè moltes de les necessitats ètiques detectades, si bé poden veure's satisfetes en moments, accions o obtencions puntuals, no tenen una naturalesa conclusiva.

Això té dues implicacions majors: d'una banda, cal millorar l'accés de les persones afectades per un sinistre de trànsit a la justícia restaurativa. Això vol dir divulgar la justícia restaurativa a tota la ciutadania, tant des del punt de vista conceptual com des del punt de vista de la disponibilitat de serveis i programes existents en l'entorn. Però també, i molt important, implementar mesures i protocols en l'àmbit administratiu, judicial i social, per garantir que les persones susceptibles de necessitar un espai restauratiu rebin la informació adequada i se'ls ofereixi la derivació de manera fàcil i segura.

D'altra banda, la resposta restaurativa a la sinistralitat viària no pot ser la competència, la funció o el servei exclusiu de determinades institucions i agències. Les persones afectades, si volen, han de tenir la possibilitat d'endegar processos restauratius en el marc de l'administració pública de Justícia, en serveis oficialment reconeguts i amb el suport d'agents facilitadors legitimats. Però la perspectiva restaurativa no pot quedar reclosa com un servei específic en un entramat funcional definit per l'especialització. Cal que impregni tot l'edifici judicial i un conjunt molt més ampli d'institucions i organismes (cossos policials, àmbit penitenciari, entitats civils, institucions

educatives, etc.). Sense perjudici de la profunditat i de les garanties que ofereix un procés restauratiu pròpiament dit, molts àmbits socials poden operar un gir ètic i cultural envers la justícia restaurativa, no només afavorint l'accés a serveis específics, sinó contribuint, en la mesura que sigui possible, a donar una resposta més reparadora i corresponsable al dany social.

UNIVERSITAT
RAMON LLULL
Càtedra ETHOS

P(A)T
PREVENCIÓ
D'ACCIDENTS
DE TRÀNSIT